

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA FAKUL`TETI

BOSHLANG`ICH TA`LIM METODIKASI KAFEDRASI

«ONA TILI»

fanidan

MASHQLAR MAJMUASI

Namangan – 2010-yil

Mazkur «Ona tili fanidan mashqlar majmuasi» bo`yicha o`quv-uslubiy ko`rsatma boshlang`ich ta`lim va sport tarbiyaviy ish yo`nalishi, kunduzgi bo`lim, 2-kurs talabalari uchun mo`ljallangan bo`lib, unda ona tilidan mashqlar, qoidalar, topshiriqlar keltirilgan.

Muallif: f.f.n., dotsent M.Hamidova

**Taqrizchilar: p.f.n., dotsent K.Abdullayev
katta o`qituvchi D.Tojiboyeva**

Ushbu «Ona tili» fanidan tayyorlangan o`quv-uslubiy ko`rsatma Nam DU ning boshlang`ich ta`lim metodikasi kafedrasining umumiy yig`ilishida ko`rib chiqilgan va nashr etishga tavsiya qilingan.

2011 yil 25 yanvar № 6-sonli yig`ilish bayoni.

Kafedra mudiri: p.f.n A.Sobirov

Mazkur «Ona tili» fanidan tayyorlangan o`quv-uslubiy ko`rsatma Pedagogika fakulteti uslubiy kengashida ko`rib chiqilgan va nashr qilishga tavsiya etilgan.

2011 yil «_____» _____-sonli yig`ilish bayoni

Fakultet dekani:

dotsent Sh.Jo`raboyev

Ushbu o`quv-uslubiy ko`rsatma Nam DUning uslubiy kengashida ko`rib chiqilgan va chop etishga tavsiya qilingan.

2011-yil «___» _____-sonli yig`ilish bayoni.

O`quv-uslubiy kengash

raisi:

dotsent B.Talapov

So`z boshi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishishi bilan iqtisodiy, madaniy, siyosiy sohalarda ulkan yutuqlar qo'lga kiritildi.

Jamiyat hayotidagi bunday o'zgarishlar o'zbek xalqining tilida ham o'z ifodasini topdi. O'zbek tilining jamiyat a'zolari o'rtasida qo'llanish doirasi kengaydi. Xususan, barcha ta'lim turida o'qitila boshlanishi buning yorqin dalilidir. Bu hol o'zbek tilini o'qitish usulini yanada takomiillashtirishni talab etadi. Ilgari ko'proq nazariy masalalar asosiy o'rinni egallagan bo'lsa, endilikda tildan amaliy foydalanish, uning o'ziga xos xususiyatlarini mustaqil o'rganish talab qilinmoqda.

Mazkur uslubiy korsatma maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash Davlat standartlari dasturi talablari asosida tuzildi. Ushbu uslubiy korsatma tilshunoslik bo'limlarining hammasini o'z qamroviga olgan. Mashqlarni bajarish uslublari aniq belgilangan bo'lib, talab

qilingan shartlar talabalarning ona tilidan olgan bilimlarini yanada mustahkamlashni, o'z ustida mustaqil ishlashni talab etadi.

Bundan tashqari, ta'lim bilan tarbiyaning uzviy bog'liq ekanligini kiritilgan gaplar tarkibida xalq maqollari, tarbiyaviy xarakterdagi gaplar milliy ensiklopediyadan keltirilgan dalillar, badiiy asarlar hissi-ta'siriy ma'noli misollar, allomalamizning xulosaviy iboralaridan foydalanilgan.

Mashqlar majmuasida o'zbek tili grammatika qoidalarini qiziqib, puxta o'zlashtirishlariga, yozma va og'zaki nutqlarini o'stirishga, ulani jonli so'z boyligini oshirishga e'tibor berildi.

Mazkur uslubiy korsatmani yozishda ilmiy-uslubiy jihatdan oliy, o'quv yurtlarining o'zbek tili o'qitish bo'yicha nashr etilgan darslik va qo'llanmalar hamda o'zbek tilshunosligidagi nazariy va o'quv-uslubiy adabiyotlar asos qilib olingan.

Mavzu: So'zlarning leksik va grammatik ma'nolari yuzasidan 1-5-mashqlar.

MORFOLOGIYA

Mavzulni qisqacha konspektlashtiring. Morfologiya grammatikaning bir qismi ekanligi. So'zning grammatik shakli va grammatik ma'nosi. Grammatik ma'noning ikki turi: a) ma'lum bir so'z turkumi uchun umumiy bo'lgan ma'no (predmet); b) so'zning leksik ma'nosiga qo'shimcha ma'no qo'shilishi (shaxs-son, zamon) grammatik ma'noning grammatik ko'rsatkich ekanligi.

O'qish uchun adabiyotlar:

1. U.Tursunov, J.Muxtorov, Sh.Rahmatullayev. Hozirgi o'zbek adabiy tili.- Toshkent, 1992.-B. 239-245; 247-250.
2. G'. Abdurahmonov, A.Rafieyv, D.Shodmonqulov. O'zbek tilining amaliy grammatikasi.- Toshkent: O'qituvchi, 1992.-B. 117-136.
3. Sh.Shoabdurahmonov. Hozirgi o'zbek adabiy tili.- Toshkent: O'qituvchi, 1980.- B. 224-242.

1-mashq. Gaplarni o'qing. Mustaqil so'zlarning leksik va grammatik ma'nolarini aniqlang.

Namuna: Bu-leksik ma'nosi: ko'rsatish, grammatik ma'nosi: olmosh, ko'rsatish olmoshi, birlikda, bosh kelishikda; sintaktik vazifasi: sifatlovchi aniqlovchi.

1. Bu gaplarning barini Hafiza xomush va oqilona tinglardi. (Mirm.) 2. Dilshod kitobni yopdi, ildam odimlar bilan hovli tomon ketdi. (M.I.) 3. Atrofi ko'k panjaralar bilan o'ralgan ulkan bog` darvozasidan kiraverishda uch qavatli shinam bino savlat to'kib turibdi. (J.Abd.) 4. Yo'lchi qishloqdan keltirgan xaltasini kampinga uzatdi. (O.)

2-mashq. Berilgan gaplarni o'qing, ajratib ko'rsatilgan so'zlardan grammatik ma'noni ifodalovchi vositalarni aniqlab, ularni izohlang.

1. Dehqonni yer davolaydi. **Urug` bilan birga** orzu, dard-hasrat, quvonchlarini ham **yerga** to'kadi. (S.Nurov.) 2. Gulnorning g'oyib bo'lishi Yo'lchiga **yashin urgan kabi** ta'sir ko'rsatdi. (O.) 3. Zufar Hakimovichning **yuzida** ham endi bezovtalik ifodasi yo'q edi. (P.Q.) 4. Ona **mehriga tenglashadigan** mehr-muhabbat olamda topilarmikan? (Yo.Shukurov.)

3-mashq. O'qing. Mustaqil so'zlarni morfemalarga ajrating: o'zak va shakllarni (modal shakl va so'z o'zgartish shakli) ko'rsating.

Namuna: ko'zlarini ko'zG'larG'iG'ni –so'z o'zgartish shakli: jilmayib-jilmayG'ib-modal shakl.

1. Kampir ko'zlarini ochdi va ro'parasida jilmayib turgan yigitga tikildi. (H.N.) 2. Qunduz universitetning uchinchi kursida o'qir, uning maqsadi hayvonot dunyosini o'rganish, shu sohada ilmiy ish bilan shug'ullanish ekan. (J.Abd.) 3.Sening shunchalik olihimmat bola ekanligingni bilmagan ekanman. (O.Jo'rayev.) 4. Bu-faqat bizning asrimiz kishilarining aqlqzakovati, kuch-qudratiga xos inshoot (A.Nazarov.) 5. Ko'zlarida bo'lsa ko'zoynak, Kitoblarin soni juda ko'p. (Mirm.)

4-mashq. Ko'chiring. Mustaqil so'zlarni aniqlab, qanday savolga javob bo'lishini ayting.

1. Rais uning ko'ziga kamsavlatroq ko'rindi. (A.Q.) 2. Anjirlar obdan sarg'aygan, anorlar endi piyoladay bo'lib qizara boshlagan, kechki olmalarga rang kirayotgan, noklar hali ko'm-ko'k nosqovoqlarday osilib turgan fasl edi. (H.G.) 3. Farzand diydoriga tashna qalbi... Chinobod tomon parvoz qilishga undadi. (A.Nazarov.) 4. O'ktamning sal suzuk ko'zlari endi beixtiyor ravishda hovlida aylanib qoldi. (O.) 5. Qishki imtihon kunlari yaqinlashgandi, dars tayyorlash uchun kechqurunlari fakultetga kelishga to'g'ri keldi. (A.Q.)

5-mashq. Ko'chiring. Mustaqil so'zlarni aniqlab, qanday savolga javob bo'lishini ayting.

Mehmondorchilikdan qaytgandan so'ng Zaynab kiyimlarini elektr dazmol bilan dazmolladi, qunt bilan taxlab chamadonchasiga joyladi-da, radiopriyomnikni qo'yib, «Pikovaya dama» operasini o'zbekchasiga tingladi. Zaynab ertaga jo'nashini eslarkan, yuragi allanechuk zirqirab ketdi. Kolxoz unga yoqqan, kolxozchilarning kattasiyu kichigi, erkagiyu ayoli unga tug'ishganday yaqin edi. Hatto uning mehnatda botir, yuragi sof vas amimiy «oshiqlari» ham bor. Hamisha g'ayrati toshgan, shijoatli, xushchaqchaq yosh kolxozchi To'g'on Boshog'ov bilan birga dalada ishlaganda charchaydimi kishi. To'ti xoladay to'g'qiz o'g'ilning onasi, majlisda notiq, terimda devkor ayolni jondan sevmaslik mumkinmi? (Oybek.)

Uyga vazifa: Ko'chiring. So'zlarning tuzilishiga ko'ra turlarini aniqlang. Qo'shma, juft va murakkab so'zlarni alohida-alohida ko'chiring.

Egnida qizg'ish, nim qora aralash matodan tikilgan gimnastyorka, galife shim. Oyog'ida chiroyli qora xrom etik. Boshida qorako'l telpak. Belida kamar, kamarida chiroyli jajji xanjar, to'pponcha, qora qosh, xushmo'ylov, xushqomat, behad ko'rkam Haydarbek qurolli ikki yigiti o'rtasida, qo'li ko'ksida, bosh egib, o'ng va so'lida zanjirband odamlar orasiga kirib borardi. Uning jozibador chehrasidagi alomat shodlikmi, qayg'umi, payqab bo'lmas edi. (N.Safarov.)

OT -SO'Z TURKUMI

Mavzu: Otlarning ma'no turlari yuzasidan 6-10-mashqlarni bajarish.

6-mashq. Gaplardagi atoqli otlarni aniqlab, guruhlarga bo'lib yozing.

N a m u n a : Xuroson – joy nomi.

1. Xurosonda bir davr yaratmoq lozimki, o'zga xalqlar ibrat ola bilsinlar. (O.) 2. "Toshkent" mehmonxonasi, Navoiy teatri..., yigirma qavatli bino – xammasi xuddi kaftda turgandek aniq ko'rinadi. (P.Q.) 3. Ikki yildirki, Mosh ular xonadonining haqiqiy a'zosi bo'lib qolgandi. (S.Ahm.) 4. Hali u stolni yasatib ulgurmagan ham ediki, cho'pon yigit "Moskvich"da to'rxalta to'la baliq olib keldi.(S.Ahm.) 5. Kasalxona hovlisiga kirishlari bilan mashina to'xtab, Chuvrindi tushib qoldi. (T.Malik) 6. Handalak shahriga qarab o'qdek uchib boryapman. (X.To'xtaboyev) 7. Jamshid Shilimshiqning gaplarini qaydan bilsin.(T.Malik) 8. Biz xam shunaqa bo'ldik. Bo'lmasa men kayokda-yu, Mu Ti qayoqda-yu, Gu La xola qayoqda edi. (X.To'xtaboyev) 9. Qora Lochin jangga jo'nagan va qaytmagan otlar nomidan namoyishga qatnashayotganini hamma bilardi. (S.Ahm.)

7-mashq. Turdosh otlarni yakka va jamlovchi otlarga ajratib yozing.

1. - Davlat uchun qo'shinning ne darajada kerakli ekanini biz ham bilurmiz, - majlisga qarab gapirdi Navoiy. (O.) 2. Sultonmurod o'zini chetga olishga tirishsa ham, xalq to'liqini uni surib ketdi.(O.) 3. Tongda qirga ketgan podalarning kechda ma'rashib, bolalarini sog'inib yelib-yugurib qaytishlari kanday go'zal! (Sh.) 4. Dastani shu erga tushiramanu, nari yoqqa borib aravani yana Qoravoyga beraman. (S.Ahm.) 5. Shu asnodda dala yo'lidan chang va suron bilan paxta karvoni chiqib, katta yo'lga qo'shildi.(O.) 6. Hamma ham oshna bo'lsa, butun kollektiv bir og'ayni bo'lsa, qandoq yaxshi. (S.Ahm.) 7. Qancha qishloqlar yaralib, qancha-qanchasi yemirildi, qancha elatlar keldi, ketdi, qanchasi bir umrga tur'un bo'lib qoldi. (J.Abd.) 8. Namozni asrga yaqin olomonning g'azabi asta-asta sovuna boshlab, bir qismi tarqaldi. (O.) 9. Biz shunday kutubxona bino qilaylikki, butun el qoshida manzur va mo'tabar bo'lsin. (O.) 10. Nimasini aytasiz, tor-mor keltirilgan korpus qoldiqlaridan yangi armiya tuzish qiyin bo'ladi. (L.Jarikov) 11. Butun jamoaning senga qahri keldi, nimaga desang, sen jamoaning o'rmoni bilan yaylovini o'zingga qarab olding, hatto rozimi-yo'qligini jamoadan so'ramading ham. (I.Franko)

8-mashq. Turdosh otlarni aniq va mavhum otlarga ajratib yozing.

1. Butun falokat va razolat ana shunda. (S.Ahm.) 2. Eshik ochilib, Saidiyning xayoli patday to'zidi.(A.K.) 3. Biroq uyqu qayoqda deysiz, miyasini o'yib turgan xayollar unga tinchlik berarmidi! (J.Abd.) 4. Sanobarning yuragida ham allaqanday g'ashlik uyg'ongan, ammo iloji qancha, haqiqatni yashira olmasdi. (J.Abd.) 5. Katta, favqulodda voqea qarshisida

inson har narsani unutib, yolg'iz shu voqeaning hayajoni, sezgisiga berilganidek, yosh olim ham butun vujudi bilan xalq fikriga, xalq dardiga qiziqdi.(O.) 6. Qachon oradan bu xijolatlik ko'tarilib, gunohim yuvilganini his etsam, bu xususda qayta og'iz ochmayman. (R.Tagor) 7. Ammo rostgo'ylikning afzalligini, go'zalligini kim bilmaydi? (P.Q.) 8. Toki ishi tushib kelgan kishi o'z ishini qanchalik tezlik va puxtalik bilan bajarganligini bilib qoyil bo'lib ketsin.(G'.G'.) 9. Qani bir nay bo'lsa, Yo'lchi ham chalsa-da, butun ko'ngil qayg'ularini, oila o'chog'idan ayrilgan g'arib, tanho ruhning to'lqinlarini kechanning sukut to'la og'ushiga qo'ysa... (O.) 10. O'zlarining rohatlari-yu lazzatlaridan boshqa narsani tan olishmaydi.(P.Q.)

9-mashq. Matnni o'qing. Otlarni topib, ma'no jihatidan turini ayting.

O'ktam jiydazordan o'tishi bilan oq, paxta maydonlari butun ulkanligi, salobat va go'zalligi bilan qarshisida ochildi. Har tomonda traktor yo ot bilan kultivatsiya yoki ketmon bilan chopiq qizg'in bormoqda edi. Sobiq dala botiri – Paxtakor yigitning yuragi zavqqa to'lib ketdi. «Qahramon» kolxozining g'ozalariga sinovchi ko'zlari bilan qarab, tekshirib bordi. Nogahon u Sobirning zvenosi uchastkasiga chiqib qoldi. Dalaning etagida traktor baland g'ozaga xalal bermay, kultivator bilan egatlarni bir tekis chuqurlikda yorib, tuproqni so'lqillatib borar ediki, g'ozaga parvarishining va ayniqsa, chopiqning butun mashaqqatini bir qarich yoshdan juda yaxshi bilgan O'ktam mashina ishining tezligi va sifatiga yana bir kara qoyil qoldi. (O.)

10-mashq. Ko'chiring. Yakka va jamlovchi otlarni aniqlang, farqini tushuntiring.

1. Bu ishlarning bari xalqimizning uyushqoqligidandir, do'stlarim. (O.) 2. Xonga urush ochmoqni, U xayol qilar edi, El buni bilar edi. (H.O.) 3. U doim boqib poda, Yurar edi sahroda. (H.O.) 4. Bolam, endi yurt tinchib qoldi, Elu xalq erkin tin oldi. (H.O.) 5. Mamlakatning sardoriga peshvoz bo'ldi fuqaro. (Sh.Rustaveli.) 6. Lashkar uchun dasturxonni yozib qo'ydirib, Mehmonlarga ulashdi shoh shohlarga xos sovg'alar.(Sh.Rustaveli.) 7. Qo'shin borar, orqasidan borar edi yuk karvon.(Sh.Rustaveli.) 8. Ko'k va yashil kiyimdagi olomon tik turishib, Sevinch yoshin to'kar edi Aftondilni ko'rishib. (Sh.Rustaveli.)

Uyga vazifa: Quyidagi savollarga yozma javob bering: atoqli otlarni bosh harf bilan yozilishini unutmang.

1. O'zbekistondagi shaharlardan qaysilarining nomini bilasiz?
2. O'zingiz bilgan daryo va dengiz nomlarini yozing.
3. So'nggi vaqtlarda qanday kitoblarni o'qidingiz?
4. Sizing viloyatingizda Ulug' Vatan urushi qahramonlari bormi? Ular kimlar?

Mavzu: Otlarda son va egalik kategoriyasiga doir 11-15-mashqlarni bajarish.

11-mashq. O'qing. Birlilik va ko'plik shakldagi otlarni aniqlang.

1. Tankka qarshi to'plar, tanklarni yaqin, go'yo mana-mana sapchish bilan bosib, yanchib keta oladigan masofaga keltirib, omonsiz o'tga tutardilar.(O.) 2. To'rtta qishloqchadagi yuz sakson xonadonning televizorini o'chirdi. (S.Ahm.) 3. Shu payt qayerdadir yuqorida, jar ustidagi bog'lar orasida, ayol kishilarning shivir-shiviri va bo'g'iqlik kulgisi eshitildi. (O.Yo.) 4. Mirrahimov birdaniga uchta dardning nomini aytdi.(A.Q.) 5. Qishloq o'rtasidan kesib o'tgan soyning shovillashi eshitilmas, faqat daraxtzorlar, xarsanglar orasidan buralib-buralib o'tishi ajib bir manzara hosil qilar edi. (S.Ahm.) 6. Eh, bu suvlarning yo'llari shunday uzunki, bulutlarni, o'z qo'ynida saqlagan cho'qqili tog'lar bag'ridan tushib, yerlarga bir umr ko'klam to'shalgan baxmal qirlar, bog'lardan yorib, lab tashna cho'llarni qoniqtirib, quyuq o'rmonlarni oralab bizga kelgan bu suvlar.(G'.G'.) 7. Shuning singari o'y- xayollarga botib, mo'ljallagan miqdorini o'rib bo'ldi.(O.) 8. Kim biladi deysiz, yana qancha yuz yillar shunday turarkin! (J.Abd.) 9. Qora balolarning qanotlari on sari o'sdi, mash'um sadolarning to'lqini zo'raya bordi. (O.)

12-mashq. Ko'plikdagi otlarni morfologik, leksik va leksik-morfologik usulda ko'plikning ifodalanishi bo'yicha guruhlariga ajratib yozing.

N a m u n a : O'nta bola – leksik usul; bolalar – morfologik usul; ko'p odamlar – leksik-morfologik usul.

1. Necha yuz odam uy-joysiz azoblanib yurgandan ko'ra ko'chaning bir-ikki marta ortiqroq kavlangani afzalroq emasmi? (P.Q.) 2. Qizcha yalt etib qaradi – uning lo'ppi yuzlaridan tomchilar yumalanardi. (O.) 3. O'rtada bir necha qizlar raqsga tushmoqda – jonli, sho'x, tetik raqs. (O.) 4. Tepada zing'illab uchgan snaryadlar, minalarning bad sadosi, olov va tutun aralash yer uyumlarini ko'kka irg'itib to'kiladi. (O.) 5. Shunday suxbatlarni tez-tez uyushtirib, yoshlar bilan inoq bo'lib olishga nima etsin! (J.Abd.) 6. Ko'z ochib yumguncha necha ming piyoda va suvori kishilar paydo bo'ldi. (A.Q.) 7. Ana shu to'rt qishlog'ida bunday qoyatosh serob, ular yo'lkalarda zinapoya, ariklarda ko'plik, chashmalarda bosma, choyxonalarda supa vazifasini o'taydi. (S.Ahm.) 8. Bir qop somon, o'n-o'n beshta xoda, bir arava qamish – uy, ho'kiz topish uchun necha zamonlar qozonni suvga tashlab qo'yish kerak bo'ladi. (A.Q.) 9. Nima semon ketardi, o'n besh mashina keltirsak bemaloly

etadi. (S.Ahm.) 10. O'zingizdan kolar gap yo'q, bolam, o'zbekning nimasi ko'p – to'y-hashami, ma'rakasi, ming turli luzumati. (J.Abd.)

13-mashq. O'qing. –lar qo'shimchasining ma'nolarini aniqlang.

1. Quvg'inlik odamni nima ahvollarga solmaydi, axir?(J.Abd.) 2. – Shunaqami? U kishi ham diplom yoqladilarmi? – dedi Otaqo'zi kesatib. (O.Yo.) 3. Ne mashaqqatlar bilan o'rnidan turib, soatiga qaradi. (A.Q.) 4. – E, o'zlariga qolsa haliyam bo'lsa qo'l qovushtirib o'tirmoqchi emaslar. (O.Yo.) 5. Yo manman degan, o'zi xon, ko'lankasi maydon bo'lib yurgan ne-ne zo'ravonlarning tagiga suv ketganidan bexabarmilar akamlar? (O.Yo.) 6. – Qayoqda deysiz, bizni nazarlariga xam ilmaydilar shoir akamlar! (O.Yo.) 7. Mayor qizning tirsagidan yigitlardek nazokat bilan ushlab, A'zamlarning oldiga olib keldi. (Sh.) 8. Toshkentlar qalay? Toza oboddir-a? (J.Abd.) 9. Husn bozorini kechqurunlar ana bu yerda tomosha qil! (O.) 10. Ertalab soat sakkizlarda bulut quyuqlashib, hamma yoqni qorong'ilik bosdi...(Mirm.) 11. Hirotlar ham juda notinch bo'lib ketdi, begim.(P.Q.) 12. Senlarning tufaylingdan yomon nomim yetti io'limga ketdi...(Ch.) 13. Nevaralarim qo'limga qaraydi deb olaqolgan edim, bellarimni urib yubordi.(Sh.)

14-mashq. Egallik qo'shimchalarini olgan otlarni aniqlang. Ko'chirib, egallik qo'shimchasi tagiga chizing, shaxs va sonini so'zning ustiga yozing.

1. Maktab yoshlik gulshani, bolalar esa uning nihollari, O'qituvchilar bu bog'ning oqil, mirishkor bog'bonlaridir. 2. Ona yerim - oltin tuprog'im. 3. Boshqalarni bilmayman-u, suyak sho'ruva Kulala ikkovimizga zo'rlik qildi. (A.Qahhor). 4. Ustozning bilim ziyosidan foydalanib, so'ngra uning o'rnini egallashga urinayotgan shogird daraxtning shoxida yurib, ildizini kemirayotgan hasharotni esalatadi. (A.Q.) 5. Turmush o'rtog'ingiz qanchalik mehribon bo'lsa, umringizga shunchalik umr qo'shiladi. 6. Esimdadir yigitlarni sherdil qilgan so'zlaring, Xotiramda g'azab bilan porlab turgan ko'zlaring. 7. Tikon kirsqa qatingga kiynasidin, Chiqaqsam erdi kirpik ignasidin ko'rub xoru xas o'runngda nihoniy, Sochim birla supursam erdi oni (A.N.).8. Kim o'ylasa onalarini, Vatanim deb mehnat qilsa, unda inson fazilati bor. 9. U o'rta bo'yli, qorni katta, semiz, bo'yni kalta va yo'g'on, boshi ham katta va sergo'sht bir odam edi, bo'ynining yo'g'onligi va yuzining sergo'shtligi shu darajada ediki, uning gavdasi suv to'ldirilgan meshday tekis ko'rinar edi. (S.A.). 10. Hafizaxon, tog'angizga, Mavlon akaga, havasim keladi (A.Q.). 11. Yurganida atir ufurgan, Kelinchaklar ko'cha supurgan, Ko'chatlari doim qufurgan, Gulga to'lsin, ko'chang, mahallam, Yorug' bo'lsin kechang, mahallam (P.M.). (O'zbek tili grammatikasi 1 tom 144-154- betlar).

15- mashq. Birlik va ko'plik sonda kelgan otlarini aniqlang. Ko'plik shaklda kelgan otlarning ma'nolaridagi farqlarni izohlaing. Gaplarni ko'chirib, ko'plik qo'shimchasi tagiga chizing.

1. Siddiq Azlarovich direktor bo'larmishlar (M). 2. Ko'm-ko'k, ko'm-ko'k, ko'm-ko'k. Dunyolarni qoyil qilgan quvalar ko'm-ko'k (H.O). 3. Gulzorlardan, bog'lardan o'tdim; bozorlardan, tog'lardan o'tdim (H.O). 4. Bu mahalladan ham yangi og'aynilar orttirganman (G'.G'). 5. U kishining so'zlagilari kelmadi: amir janoblarining oldida (G'.G'). 6. Xo'jayin, o'zlarining qo'llari tegmasa, o'g'ilchalarini yuborsinlar. 7. Sho'x qushchalar qo'shig'i qalblarga huzur bag'ishlaydi (K.Qahhorova). 8. Farg'onalik talantlarni hakamlar hay'ati samimiy qutladilar. 9. Ko'zlarga ravshanlik bag'ishlar Surma (M.Hasanov). 10. Qarang, oyjon! Buvimlar bizga nimalar olib keldilar. 11. O'sha mahallar biz ham yosh edik. 12. Lojuvard ko'kada sayrashib uchayotgan qushlar daraxtlarga qo'nib, saxiy quyoshga madhiya aytayotgandek, basma-basga chug'urlashadilar. 13. Ona-Vatan ulug' bir kemadir, hu kemaga tushganlarning tillari har xil bo'lsa ham, dillari bir xil. 14. Husanning rangi o'chib, tillari aylanmay qoldi. (O'zbektiligrammatikasi It. 125-140-betlar).

Uyga vazifa: Gaplarni ko'chiring. Egallik qo'shimchasi bilan qo'llangan otlarni aniqlang. Otlarga egallik qo'shimchasi qo'shilganda o'zakning o'zgarishini izohlang.

1. Moshi siyrak dukkalab, Qovog'i kech gullagan. (Q.H.) 2. Butun qishlog'imizda bita Rajabiyimiz bor, xolos. (N.Biryukov.) 3. U ishkorning og'zida ko'ringan yorug'likka intildi. (S.An.) 4. Jonajon o'rtog'i Karima bilan hujralarida yuzma-yuz qolishga Munavvarning yuragi betlamas edi. (S.An.) 5. Bolalar yotog'ida ham hech kim ko'rinmaydi. (S.An.) 6. Ha, aytganday, Yo'ldoshevlar chakana radio emas, og'zini berkitsangiz, burni bilan gapirishdan ham toymaydigan odamlar. (A.Muhiddin.)

Mavzu: Otlarda kelishik kategoriyasi mavzusiga doir 16-20-mashqlarni bajarish.

16-mashq. Kelishik qo'shimchalarini va ko'makchilarni aniqlang, kelishik qo'shimchalari qavsi kelishik qo'shimchalariga, kelishik qo'shimchalarini qavsi ko'makchilarga sinonim bo'lishini jadvalda o'zi bog'langan so'z bilan ko'rsating va bular haqida o'z xulosalarinizi yozing.

1. Mehmonlarning (dan) ulug'i gapirdi. 2. Nima dedingiz? Gapingizni tushunmadini. 3. Shoir yangi yozgan she'rini o'qib berdi. 4. Olimga vijdon ham o'tkir ilm kabi zarur. 5. Oshdan oling, mehmon. 6. Radiodan sening quvnoq ovozingni hamma eshitdi. 7. Olimjon Farg'onadagi ukasi bilan telefonda gaplashdi. 8. Yigit tog' sabzisdan eb orom olgandan keyin, tog' orasiga qarab jo'nadi. (Said Ahmad). 9. Qatiqrii iching. 10. Shirin otga mindi. 11. Farhod dashtda kezdi. 12. Nodira ataylab qattiq ovozda gapirdi.

Jo'nalish kelishiligi -ga	Tushum kelishigi -ni	Chiqish kelishigi -dan	O'rin-payt kelishigi -da	Qaratqich kelishigi -ning

17-mashq. Noto'g'ri qo'llangan kelishik qo'shimchalarini to'g'rilab va tushirib qoldirilgan kelishik qo'shimchalarini qo'vib mashqni yozing.

1. Umrini tog'larda o'tkazgan odamning tabiat tilini bilmaydi deyish qiyin. 2. Ulug' saltanati bilan olamni titratgan Amir Ternur o'z ustozini oyoq tomoniga qo'yilishini vasiyat qilgan edi. 3. Keksalar oppoq soqollari namlangan edi. 4. U...voqea...bexabar ekani...bilib, butun vujudi yengib bo'lmas bir horg'inlik sezdi. 5. Yer o'z o'qi atrofida aylanadi. 6. Sen Lutfiyning so'lim g'azali, Bulbulisan Hofiz gulshanin. 7. Yer haydasang, kuz hayda. Sening to'g'ringda anchagina yaxshi gaplar gapirdi. 9. Har holda, es-es biladi: o'sha oy juda ham katta chiqqan edi. (A.Qah). 10. Olimjon jo'rttaga qattiq ovoz bilam gapirdi.

18-mashq. O'qing. Otlarning kelishiklarini aniqlang.

1. – Ie, Hoji aka, sizga dori berish esimdand chiqibdi-ku, yuring! – dedi va Hojini yetaklab chiqib ketdi. (A.Q.) 2. Xukumatga ginam yo'q manim. (O.Yo.) 3. Ali Qushchi kaftini qoshlari ustiga tutib, navkarlarni yaxshiroq ko'rishga urindi, lekin navkarlar mash'allarini boshlari uzra baland ushlab turishar, sersoqol yuzlari chala-chulpa ko'rinaradi.(O.Yo.) 4. Bug'doyzor adog'i daryocha oqadi.(T.Murod) 5. Cholning qo'lidagi miltiqning uchi unga to'g'rilangan, cholning ikki ko'zidan o't chaqnardi. (S.Ahm.) 6. Shoazimning bo'lma'ur pichinglarga durust javob kaytara olmagani yana esiga tushdi. (P.Q.) 7. Asfalt tugab, traktor g'ildiraklari o'yib yuborgan yo'l boshlangach, mashina bir-ikki silkinib to'xtadi. (T.Malik) 8. Elchin bu gapga ishonkiramasa xam, vujudida uyg'ongan bir kuch to'pponchaga qo'l uzatishga majbur etdi. (T.Malik) 9. Ishdan, sovuqdan yorilgan qo'llari qamchinni bazo'r tutar edi. (O.) 10. Otlilarning ikkitasi mirshabxonadanga o'xshaydi. (X.T.) 11. Kelajak javharin axir biz uchun, Shu yurt yig'maganmi necha asrlar? (O.Matchon.)

19-mashq. Qaratqich, tushum va jo'nalish kelishiklarida belgisiz qo'llangan otlarni topib yozing.

1. Akram hoji Andijon ketgan edi. (A.Qod.) 2. Axir bu qizlar urush yillarida og'alari o'rnini egallab, dalada va qurilishlarda qanday mo'jizalar ko'rsatishdi.(O.) 3. Ikkita deraza tokchalari shu qadar keng ediki, unga to'shak solib, oyna panjarasidan hovliga qarab yotsa ham bo'lar edi.(S.Borodin) 4. Mana shu yaylovlarda qancha kolxozlar chorvadan boy bo'lgan ekan, odamlar tog' etagida g'alla ekib, bog' qilib, behisob daromadlar olgan ekan. (P.Q.) 5. Direktorimiz Fizika bilan Kimyoni dorilannuvchi dalaga jo'natadi. (T.Murod) 6. Bu voqea Yusuf Andugoniya qancha tashvish solib, o'rtaga Boysunqur mirzo tushib, o'g'lini zo'rfa jallod qo'ldan ajratib olib qolgan.(Mirm.) 7. Shuhrat bulutida suzgan chog'larida, dili qayg'uiga begona, maishatga oshno damlarda ko'ngul dardi xakida kanday kuyladi ekan? (T.Malik) 8. Hovuz suvida bir kancha kizil olma yokutday tovlanib, jimillab suzadi.(O.) 9. Shahar borib so'nggi modadagi bir beretkani oldim.(G'.G'.) 10. Haqiqat gadoyi, insof jarchisi, Ezgulik qo'shinin sodiq soldati. (Shuhrat) 11. Bu jahonning rohatin ol, bor azobin menga ber, Senga bo'lsin barcha orom, barcha bedorlik menga.(E.Vohidov) 12. Otang bozor ketdi, keladi, - deydi onamiz. (T.Murod) 13. Men umrimda ilk bor g'o'za ekayapman.(T.Murod).

20-mashq Ko'chiring. Qaratqich kelishigida kelgan otlarni aniqlab, qanday shaklda (belgili, belgisiz, -n, -in shaklida) qo'llanganini ayting. Belgisiz qo'llangan qaratqich kelishigidagi otni o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring.

1. Olmos bo'lib yarqirar tog'lar, Yo'llaringga bosh urar bog'lar soyasi. (Z.O.) 2. Lekin pichoq tig'i tegar-tegmas tars yorilgan Yo'ldoshning shakarpalagi beqiyos shirin edi. (S.An.) 3. Uyimizning fayzi ham sizsiz, Farzandimi onasi- baxti. Taomimiz lazzati ham siz, Kiyimiz dazmoli- taxti. (Mirm.) 4. Arab shohin tanbehin-ku berolardim bemalol, Ammo tojin izzat qilib chopib o'tdim men darhol. (Sh.Rustaveli.) 5. Sulton qasrin eshigida tortdik otlar yuganin. (Sh.Rustaveli.) 6. Shamollarning sho'x o'yinida, gulzorlarning chaman qo'ynida, Soylardagi to'lqin bo'ynida Quloch yozdi bahor va yozim. (H.S.) 7. Xarsanglar bag'rida o'sar oq gullar, Yurganda oyoqni o'par nillufar. (H.S.) 8. Yonbag'irda o'tlaydi Kolxoz podasi, Yangraydi cho'pon nayin Mayin sadosi. (H.S.) 9. O'tmishingdan mangu yodgordir Ulug' rassom Repin ijodi, Nekrasovning qo'shiqlarida Kuylangandir burlaklar dodi. (H.S.)

Uyga vazifa: Ko'chiring. Tushum kelishigi shaklida kelgan otlarni topib, so'rog'ini, qaysi so'z bilan bog'langanini va gapdagi vazifasini ayting.

1. Ketma-ket uzatilgan chelak va savtlarni keksalar yerga ag'dardilar, xirmon borgan sari ko'paydi. (O.) 2. Bir zumda mashinani o'rmonga olib kirdik-da, pastqam joyga yashirdik. Uning izini ham tekislab tashladik. (T.Rustamov.) 3. Gullar, to'smang yo'limni, yellar, tutmang qo'limni, Namanganlik nozanin yo'limda intizormish. (H.S.) 4. Sen kuylading va birin-

ketin Borlig'imni chulg'adi xayol. (H.S.) 5. Xira qilar ko'zlarining yashini yulduzlarni, Go'yo quyosh yaqinlashib, qamashtirar ko'zlarni. (Sh.Rustaveli.) 6. Nolir edi: «Falak meni yuz baloga duch etdi, Hayot shavqin, nay-rubobni, chiltorlarni puch etdi». (Sh.Rustaveli.)

Mavzu: Otlarda kelishik kategoriyasi mavzusiga doir 21-25-mashqlarni bajarish.

21- mashq. Yasama otlarni qaysi so'z turkumidan ifodalanganligini aniqlang. Ularni o'zak va qo'shimchalarga ajrating. qo'shimchalarning qanday qo'shimcha ekanligini ayting va gapdagi vazifasini ko'rsating.

1. Barcha tillar aniqlikka intiladi, aniqlik esa qisqalik, ixchamlikni talab etadi. 2. Ekinni erta ekan, hosilini erta o'rar. 3. Yolg'onchining rost so'zi ham yolg'on bo'lur. 4. Ha, filday cho'ng, chinorday chayir, chidamlilikda qayraqtosh, bilimlikda alloma va qalamkashlikda shoiri zamon edi G'afur ota (Mirtemir). 5. Katta tugunni boshiga ko'tarib oldi. 6. Ko'pchilikning haqi yetim haqidan yomon. 7. Bahor kelsa ham, havo unchalik issiq emas edi. 8. Beodoblik-johillik urug'i. 9. Atoqli otlar ham grammatik jihatdan ko'plik sonda qo'llanadi. 10. Butun bir ro'zg'omi ko'targan tuyaga bitta elak og'irlik qilgan ekan. 11. Omon bo'l, onajonim, dil quvonchim, sururim, 12. Kamlikning kamoli bor, manmanlikning zavoli bor. 13. Mana, otin ham guvoh bo'ladilar, qaytarma qildiramiz. 14. Tortma ichidan bir dasta oq qog'ozlarni oldi. 15. Gullab yotgan o'rikzor xira pardaga o'raldi.

22-mashq. Noto'g'ri qo'llangan kelishik qo'shimchalarini to'g'rilab va tushirib qoldirilgan kelishik qo'shimchalarini qo'yib mashqni yozing.

1. Umrini tog'larda o'tkazgan odamning tabiat tilini bilmaydi deyish qiyin. 2. Ulug' saltanati bilan olamni titratgan Amir Termur o'z ustozini oyoq tomoniga qo'yilishini vasiyat qilgan edi. 3. Keksalar oppoq soqollari namlangan edi. 4. U...voqea...bexabar ekani...bilib, butun vujudi... yengib bo'lmas bir horg'inlik sezdi. 5. Yer o'z o'qi atrofida aylanadi. 6. Sen Lutfiyning so'lim g'azali, Bulbulisan Hofiz gulshanin. 7. Yer haydasang, kuz hayda. Sening to'g'ringda anchagina yaxshi gaplar gapirdi. 9. Har holda, es-es biladi: o'sha oy juda ham katta chiqqan edi. (A.Qah). 10. Olimjon jo'rttaga qattiq ovoz bilan gapirdi.

Esda tuting. Ayrim otlar ko'plik tushunchasiga ega bo'lmaydi: 1) atoqli g'otlar; 2) mavhum otlar; 3) shaxs yoki narsada qo'llanadigan narsa-buyumlar; 4) donalab sanalmaydigan narsa-buyumlar; 5) kasb-hunar va fanga oid sohani bildiruvchi otlar.

23-mashq. O'zingiz turli so'z turkumlaridan hosil bo'lgan atoqli otlarga misollar keltiring. Ularning qaysi so'z turkumidan ekainligini ko'rsating.

24-mashq. Og'zaki javob berishga tayyorlaning.

1. So'zlar qanday ma'nosiga ko'ra turkumlarga bo'linadi?
2. Atoqli va turdosh otlar ma'no jihatidan qanday farqlanadi?
3. Ot -so'z turkumining morfologik yasallishini tushuntiring.
4. Kelishik, qo'shimcha so'zlarini so'z tarkibi bo'yicha tahlil qiling.
5. So'zning Grammatik va lug'aviy ma'nolarini izohlang.

25-mashq. Gaplarni o'qing, chiqish kelishigidagi otlarni aniqlab, so'rog'i, ma'no xususiyati va gapdagi vazifasini ayting; ularni o'zi bog'langan so'z bilan birga ko'chiring, kelishik qo'shimchasining tagiga chizing.

1. Uning xatlariga Moskvadan, Leningraddan, Kiyev, Minsk, Ufa, Bratsk va boshqa shaharlardan javoblar kela boshladi. (I.R.) 2. Unga avval oq shohidan ko'yak ikiyigizishdi. (O.Xalil.) 3. Amir kibrli tabassum ila yosumandan mamnun ekanligini bildirdi. (O.Xalil.) 4. Yoshlikdan husningiz jalb etdi meni, Ey olmos tog'larim – o'lkam gardishi. (H.S.) 5. Urush bo'lmasin, inson Ajralmasin baxtidan. (U.) 6. Bu o'ylardan yuragini alanga olgan Mirzo Ulug'bek tishini tishiga bosib otiga yana qamchi urdi. (O. Yo.) 7. Alisherdan ikki yuz qadamcha narida to'xtab, atrofni ko'zdan kechira boshlashdi. (L.Bat.) 8. Devorlarda, panjaralarda ganchdan ishlangan anvoyi gullar. (O.Xalil.) 9. Shamol essa tog'lardan, Ko'k ko'l jimirlar. (H.S.) 10. Bag'ishlangan yurtga umrimdan Zarracha ham yo'q shikoyatim. (Mirm.) 11. Shuhratga berilish –fe'lan ojizlik, Daraxt qaqqayadi mevasizlikdan. Chaqmoyday yalt etib so'nmay sen izla G'avvosdek javohir qalb dengizidan! (Mirm.)

Uyga vazifa: Nuqtalar o'rniga jo'nalish yoki o'rin-payt kelishigi qo'shimchalaridan mosini qo'yib, gaplarni ko'chiring. Kelishik qo'shimchalarining tagiga chizing.

1. Navoiyning ko'zlari... o't chaqnadi. Mamlakatda yangi g'alayon ko'tarilganligi haqdagi xabar uning qalbi... g'azab olovini yoqqandi. (L.Bat.) 2. Tong... birinchi bor zavod... kelib, Egasiz dastgohga qo'ling uzatding. (Z.) 3. Siz jang... botirsiz, sizning yurak... Keksa bobolarning o'lmas nomi bor. (Z.) 4. Aldoqchi... va xoin... na vijdon bor, na subut. (SH.Rustaveli.) 5. Qishloq..., kolxoz... keyingi yillar... ro'y bergan turli voqealar to'g'risida gap boshlandi. (O.) 6. Bu hol Davron... bir zumgina davom etdi. (T.Rustamov.) 7. Ajoyib sovut va dubulg'a kiygan bir otliq arab tulpori... qo'shin oldidan chopib o'tdi. (L.Bat.) 8. Ularni eshik... kutib olgan tund yuzli tanish saroybon Ali Qushchini yuqori... boshladi. (O.Yo.) 9. Salqin saharlar..., bodom guli..., Binafsha labi..., yerlarda bahor, Qushlarning parvozi, yellarning nozi, Baxmal vodiylarda, qirlarda bahor. (Z.)

Ot -so'z turkumini takrorlash uchun savollar:

1. Ot turkumiga oid so'zlar qaysi turkumdagi so'zlar bilan birika oladi?
2. Ot turkumiga oid so'zlar nutqda har doim qanday shaklda bo'ladi?
3. Turlanish hodisasi qaysi so'z turkumlariga xos?
4. Qaysi qo'shimchalar narsaning uch shaxsdan biriga qarashli ekanini bildiradi?
5. Qanday otlar faqat birlikda qo'llanadi?
6. Yasama otlar qanday usul bilan yasaladi?
7. Ot -so'z turkumi qanday gap bo'laklari bo'la oladi?
8. Atoqli va turdosh otlar qanday farqlanadi?
9. Atoqli otlar qaysi so'z turkumlaridan ifodalanadi?
10. Ot turkumi qanday kategoriyalarga ega?
11. Ko'plik tushunchasini qanday otlar bildirmaydi?

SIFAT- SO'Z TURKUMI.

Mavzu: Sifat –so'z turkumi mavzusiga doir 26-30-mashqlarni bajarish.

26-mashq. Savollarni o'qing va ularga javob berishga tayyorlaning.

1. Sodda yasama sifatlar boshqa turkumdagi sodda yasama so'zlari bilan qo'shimcha olish o'rnini farqlanadimi?
2. Tub sifatga sifat yasovchi qo'shinicha. qo'shilishi bilan yangi lug'aviy ma'noli sifat yasaladimi yoki so'z yasovchi qo'shimcha shakl yasovchi qo'shimchaga aylanib qoladimi?
3. Sifatning gapdagi vazifasi qaysi so'z turkumiga yaqin bo'lishi mumkin?
4. Sifat nutqda qanday maqsadlar uchun qo'llanadi?
5. Sifat otlashsa, butunlay otga o'tadimi?
6. Siz bilim olayotgan "O'zbek tili" darsligidagi «Sifat –so'z turkumi»ga oid ma'lumotlarni qaysi mualliflar darligidan o'qishingiz mumkin?
7. Qaysi so'z turkumlarida daraja bor. Ular qanday farqlanadi?
8. Boshlang'ich sinf «Ona tili» darsliklarida sifatning qaysi mundarijalari qaysi sinflarda o'rganiladi?
9. Sifatlar otlashganda qaysi gap bo'laklari bo'la oladi?

27-mashq. Ko'chiring. Yasama sifatlarini aniqlang. Ularni morfemalarga ajrating. Oqolgan sifatlarini alohida yozing.

1. Achchiq savol berib, shirin javob kutma.
2. Uning arslonday ko'rkam gavdasi, keng peshonasi, chuqur samimiyat ifodasi bilan to'la yirik ko'zlari... unga yoqadi (Oybek).
3. Mustaqillikdan so'ng Toshkent, Samarqand, Farg'onada gigant korxonalar bunyod etildi.
4. Xatiga qaraganda vafodor qizga o'xshaydi. (I.Rahim).
5. "O'zingiz ham ilon po'st tashlaydigan gap qildingiz-da",-dedi u xushomadgo'ylik qilib (I.Rahim).
6. Nomonjon yumshoq ko'ngil, qizdekina yigit ekan. (S.Ahmad).
7. Nihoyat Azizbek ham yonidagi 45050 sodiq kishilar bilan qochib, o'rdaga qamalishga majbur bo'ldi. (A.Qodiriy).
8. Erkaklar xotiniga tilla uzuklar olib beradi, o'z kiyim-boshini o'zi eplaydigan xotiningiz borligidan suyunsangiz-chi. (S.Ahmad).
9. Ayniqsa, qiz bola uchun hayoli, iffatli, sirli-sehri, iboli va ochiq chehrali bo'lishdan ham ulug'roq xusn yo'q. (M.Murodova).

28-mashq. Sifatdarajalarini guruhlang.

Ko'm-ko'k, teppa-teng, benihoya, qop-qora, beqyos chiroyli, olov bola, kichikroq, hiyol kichikroq, shirinroq, bir-biridan go'zal, sarg'ish, qand-qand qovun, mutlaqo notanish, slio'x, jajji, yum-yumaloq, shayton qiz, o'ta noinsof, kattadan - katta, juda dahshatli, eng yaxshi, hammadan yaxshi, eng og'ir, sal g'alatiroq, tim qora, tilladan ziyod, ko'kimtir, sal, hiyol, nimrang, kattagina, rostakam, yolg'ondakam.

Yuqoridagi sifatlarini fonetik, morfologik, leksik - morfologik, leksik -semantik usullari guruhiga ajrating. ("O'zbek tili grammatikasi". 1 tom 296-299).

29-mashq. Tushib qolgan so'zlarni joy-joyiga qo'yib o'qing. Otlashgan sifat, sifatdoshlarni o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring.

1. Tohir rolida chiqadiganlar, Qora botir bo'ladiganlar frontda dushmanga qarshi jang qilgani o'tlanishdi. 2. Kecha razvedkaga borganlar bir qadam oldinga chiqinglar (I.R.). 3. Dunyoda el va yerga hiyonat qilishdan, zolimga do'st bo'lishdan ham ko'ra og'irroq, razilroq, mudhishroq jinoyat bormi? 4. Bo'ldiradigan ham xotin, O'ldiradigan ham xotin (A.Qahhor.). 5. Qochoqqa shafqat yo'q, qo'rqqoqa - hurmat. 6. To'g'riga zavol yo'q, 7. To'g'ri do'stdan ayrilma. 8. Kerilganning to'yiga bor, maqtanganning - uyiga. 9. Sahnaga dasta-dasta gul ko'targanlar chiqdilar. 10. Kasalga so'z yoqmas, charchaganga - o'yin. 11. Xalqda "boshga tushganni ko'z ko'rar" degan so'z bor. 12. Intilgan elga yoqar. 13. Shokir topgan-tutganini gapirib berdi. 14. O'ziga o'zini maqtagandan qo'rq. 15. Adashganni yo'lga sol. 16. Yorini aldagan oq qolur. 17. Kayfiyatsiz kishining ishi qachon o'ngidan kelibdi? 18. Do'stlar, yaxshilarni avaylab saqlang! 19. Bunda bor harorat, muhabbat, shafqat va mehnat nonini ko'ramiz baham. 20. Issiq oshing bo'lmasa ham, iliq so'zing bo'lsin. 21. Hayr, yiroqqa qochgan so'qmoqlar. 22. Do'st boshga qarar, dushman-oyoqqa. (Maqol).

30-mashq.

I. Berilgan gaplardan sifatning ma'no turlarini aniqlang.

1. Odam to'g'riilik va mo'minlik yo'li bilan katta va yop-yorug' yo'lga chiqib oladi. 2. O'sha mayib turma cholning qo'lida shifo topib, yana o'z karvoniga qo' shilganini bilmikim (S.Ahmad). 3. Mo'minning chog'roqqina hovlisi. Bu yerda hamma narsa uy egasining kamtar hayotiga mos, Oldingi qatorda peshayvon, eski ko'rpachalar solingan. (E.Vohidov). 4. Domla shunaga ishonuvchan, sodda, laqillatish oson odam edi. (S.Ahmad). 5. Ta'biat qo'pol tushmasa, bu go'zal qiz och ra'no gulning tusida yoki oq-sariq tusda yaratilgan edi.(A.Qodiriy). 6. Uydagi gap ko'chaga to'g'ri kelmaydi. 7. Yuzida shirin xayolning mayin jilvasi bor edi. 8. Eng xushvaqt kunlarimda ham, noxush kunlarimda ham o'qiganim-o'qigan. 9. Onamning sochlari qop-qora edi. (Mirtemir).

1. Xarakter - xususiyat bildiruvchi sifatlar:

2. Holat bildiruvchi sifatlar:
3. Rang-tus bildiruvchi sifatlar:
4. Maza-ta'm bildiruvchi sifatlar:
5. O'rin va paytni bildiruvchi sifatlar

II. "O'zbek tilining. izohli lug'ati" dan qo'shma sifatlariga yigirmata misol yozing, imlosiga e'tibor bering.

Uyga vazifa: Berilgan o'zak-morfemalarga sifat vasovchi qo'shimchalar qo'shib, sifat yasang.

1. Quyidagi so'zlardan qo'shma sifat hosil qiling, yoniga qavs ichida qaysi so'z turkumlaridan hosil bo'lganini ko'rsating va yozilish qoidasini tushuntiring. Xomkalla (sifat-ot). to'g'ri, kulcha, jigar, sarv, bodom, yoqa, qiziq, Uzun, och, katta, qora, yalang.

2. Sifatlar tarkibini tahlil qiling, ularni morfemalarga ajrating. Madadkor, xayoliy, madaniy, saxiy, salmodor, siyosiy, musiqiy, sitamgar, zotdor, tabiiy, jinoiy, falsafiy, xurofiy, jo'g'rofiy, quvnoq, oqsoq, g'ovak, qiziq, iliq, ma'rifiy, sha'riy.

Mashq. Otlashgan sifatarni aniqlang, gapdagi vazifasini belgilang. Otlashganda tushib qolgan otlarni sifatdan keyin qo'yib o'qing, otlashgan sifat, silatdoshlarni soz birikmasi holda ko'chirib yozing.

1. Diinyoda yozuvlar qolmasdi balki. Razillar pastkashlar bo'lmas endi hech. (A.Oripov). 2. Yaxshilar ketidan agar choparsan, istaging baxtingni shunda toparsan. (Sa'diy). 3. Nodon-mushti bilan, dono so'z bilan. (Maqol). 4. Senga o'xshash bilmasvoy bolalarga ketgan vaqtinga achinaman. 9. To'la yurakni qo'rqitish qiyin. 10. Qozonga yaqin yursang, qorasi yuqadi. 11. Kiyimi qo'pol, lekin yangi va puxta edi.

Mashq. Ot va sifatlar tarkibini tahlil qiling.

1. Do'stlar to'planishdi va uzoq suhbatlashdik. 2. Tursunali bir-bir bosib, minbarga chiqdi va dona-dona gapirdi. 3. Sevinch, sehr to'la bir juft ko'z bilan Seni tabriklashga shoshildik, yeldik. (Y.Sulaymon). 4. Agar so'zlasang, o'ylab, bilib so'zlagil (A.Yugnakiy). 5. Oltin yerda qolsa ham, bilim yerda qolmas. 6. Ona bo'lmasa, dunyo quyoshsiz qoladi 7. Tunlari boshida ayting o'lanlar, Manguberdi ho'lib, Ulug'bek bo'lib, Toki ulg'aysin lashkariy so'zlar. (N.Ostonov). 8. Quyosh bir mirzaterak bo'yi ko'tarilganda, Ziyoda opa ham musaffo osmonga yana bir marta tikildi va yana zinapoya bilan yuqoriga yurib, nevarasini ko'rib qolishini istadi. 9. Nahotki Alimardonning shuncha mehnatlari bemaqsad ketsa! (O'H). 10. Bizning dehqonlarimiz oq oltin yetishtirishadi. 11. Mamlakatimizda juda katta miqdorda kumush tola yetishtiriladi. 12. Mustaqillik xalqimizga erkinlik, ozodlik keltirdi. 13. Ahmadjon akademik litseyini bitirgach, oliy o'quv yurtiga kirmoqchi.

Mavzu: Son-so'z turkumiga doir 31-35- mashqlarni bajarish.

SON-SO'Z TURKUMI

Savollarni o'qing. Ularga qisqacha konspekt yozing.

1. Sonning morfologik ko'rsatkichlarini yozing-
2. Sonning so'z yasovchi qo'shimchalar orqali yasalmasligi, son-o'zak bilan boshqa turkum so'zlar yasalishini tushuntiring.
3. Sonning sintaktik xususiyatini aniqlang, misolilar keltiring.
4. Sonlarning tuzilishiga ko'ra turlarini aniqlang.
5. Sonning ma'no turlari. Ularga misollar keltiring.
6. Sonlarning ma'no turlari qanday qo'shimchalar bilan farqlanadi?
7. Bir so'zi qanday ma'nolarda qo'llaniladi?
8. Sonlarning otlashuvi: Sintaktik vazifasini aniqlang.
9. Hisob so'zlarini izohlang.
10. Oltimish, yetmish, sakson, to'qson so'zlarining tarkibini tahlil qiling. 1, 287-289. 4, 109113-b.

31-mashq. Ostiga chizilgan so'zlarning turkumini qavs ichiga yozing.

1. Odam borki, bo'rini ham o'rgatar qo'lga, odam borki, o'z o'g'lini sololmas yo'lga. 2. Yo'q, bari-bir, kutmaydi (M.S.). 3. Ipak namunalarga bir-bir qarab chiqdi. 4. Biri-birining davomchisi, bir-biriga ustoz. (G.G.). 5. Bu mushtipaming birdan-bir orzusi shu edi-ku! 6. Sliunday o'lka doim bor bo'lsin. 7. Bir kun chol o'tin uchun ketibdi o'rmon tormon. 3. G'ulomning bir talay kitoblari bor. 9. Sizni bir kishi chaqiryapti.

32-mashq.

I. Ko'chiring. Sonning ma'no tularini aniqlang, qo'shimchalar ostiga chizing. Sonlarni hisob so'zlari qo'shilgan holda o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring.

1. Uchinchi talaba ikki yil burun Shahrisabzdan tahsil uchun kelgan o'n sakkiz yashar Sultonmurod edi. (O.). 2. Polvon bir tuxum, ikki dona xurmo, yarim misqol sedana, besh dona bo'tako'z, bir qoshiq asalni bir piyola suv bilan mis idishda qaynatishga buyurdi (A.Q.). 3. Besh yuz yil yashadi tog'day Vatanda, buyuk Alisherning asriy nidosi (G.G.). 4. Vodiyarni yayov kezganda, Bir ajib his bor edi menda (H.O.). 5. Mirzayev shoshib qolib, bir kunning o'zida Latofatxonga ikkita xat yozadi. (A.Q.). 6. Siz menga ellik ming so'm pul ajratib, ikki-uch yil vaqt bering, mana shu bog'larni o'n marta yaxshi qilib beraman. (P.Qod.). 7. Saida uyga kech soat o'n birlarda qaytdi. (A.Q.). 8. Kitobning yuz-yuz ellikchasi bizga berildi. 9. Terimchilarning uchdan biriga mukofotlar topshirildi. 10. Bugun birinchi sinf o'quvchilarining ikkinchi kelishlari. Qo'ng'iroq birinchi chalingandayoq, ular o'z sinflariga kirib ketishdi.

II. Gaplardagi berilgan sonlarni sodda, juft, takror, murakkab turlarga ajratib, jadvalga yozing.

1. Lek erur dushman bisyor, bo'lsa u bir dona ham (E.V). 2. Jamoa xo'jaligining bir ming besh yuz- bir ming yetti yuz gektarcha yeri bor. 3. Uchala komandada ham bizning maktabimizdan o'qituvchilar bor. 4. 1998-yilda Ahmad Farg'oniyning 1200 yilligini xalqimiz va butun jahon xalqlari nishonladi. 5. Maktabga 32 ta qalam, 105 ta o'chirg'ich, 61 ta

chizg'ich olindi. 6. Chorak yoki 0, 25, yoki o'n oltidan to'rt, yoki yigirmadan besh, yoki qirqdan besh. 7. Azamat 0,135 ni, 2,65 ga bo'la olmadi. 8. O'n-o'n besh bola safdan chiqdi. 9. Shiroq to'rt-besh kun yo'l bosib, dushman qo'shinini kimsasiz cho'lga olib chiqdi. 10. Yettovlon bir oromgohda dam oldik. 11. Birovga yaxshilik qilsang, o'zingga qaytadi. 12. Milliy istiqloлга birinchi qadam 1989-yil 21-oktabr «Davlat tili haqida» gi Qonunning qabul qilish bilan qo'yildi. 13. O'zbekiston Respublikasida sakkizinchi dekabr dam olish kuni deb e'lon qilingan. 14. Bayramga 5-sinf dan ham 10 ta o'quvchi keldi. 15. Yetti to'ti, mitti to'ti, yetimishtaga yetdi to'ti. 16. Yuz ming otliq askar qila olmagan ishni bir to'g'ri tadbir bilan amalga oshirish mumkin. 17. Shaxmat o'yini Yevropaga sakkizinchi-to'qqizinchi asrda yetib keldi (G'uncha). 18. Birinchi hikoyam 1963-yil 17-aprel kuni «Toshkent haqiqati» gazetasida bosilgan (O.Xusanov).

33-mashq.

I. O'qing. Sonlarni o'zi bog'langan so'z bilan ko'chiring.

1. Yusufjon qiziq bir qishloq odamni kuldirdi. 2. Paxtaning 90 foizi birinchi navga qabul qilindi. 3. Bir zumgina sabr qiling. 4. Bir pardali drama sahnaga qo'yildi. 5. 8 dona olma bir kilogramm kelishi mumkin. 6. Biz Ismoiljon bilan bitta qishloqdan bo'lamiz. 7. Dcrazamning oldida bir tup O'rik oppoq bo'lib gulladi. (H.O.). 8, "O'zbek tili grammatikasi"ni uch yil muqaddam o'qib chiqqanman. 9. Jonim bilan Jamoliddin aka, - dedi u, birinchi marta uni nomi bilan chaqirib. 10. Nechanchi yilda tug'ilgansiz? 11. Yigirma besh so'ni bo'lsa, hamma harajatga yetar ekan. (A.Q.). 12. Besh minutda hovlini aylariib chiqasan. 13. Bundan bir hafta ilgari otam bilan uchrashgan cdik. (Minn.). 14. Yetti oyik pahlavondek O'g'ilchasi bilan keldi. Saodat mendan bir qaricli ham jili-nas edi 15. Zvenoga yetmish bir yashar To'xtabuvi Sarimsoqova saylandi (A..Q.).

II. 33-mashq. Quyidagi murakkab sonlarni so'z bilan yozing.

1. MSMXSİ, MMLII, MMMDCCCLXXVIII, XXVIII, DCCC, CM, M.
2. Sodda tub sonlarni davom ettiring: 0 ...

III. Ushbu mashiqni o'qing, o'zingix bajarib ko'ring, farqini aniqlang va tushuntirib berishga harakat qiling.

1. Eng noyob kitoblardan biri 1840-yildu nashr etilgan. Unda 1680-yildan 1709-yilgacha bo'lgan voqealar yozilgan. Bu voqealardan biri odamning osmonga uchishni orzu qilgan birinchi harakati edi. 2. Tez uchishda qaldirg'ochga yetadigan qush yo'q. U soatiga 320 kilometr tezlik bilan uchadi. («G'uncha»). 3. Asalari qadim zamoniardan beri insonga hamrohining mehnatsevarligidan inson o'rnak olgan. Shuning uchun ham uchinchi-to'rtinchi asrlarda yasalgan tangada ham asalarining rasmi bor. 4. O'zbekistonning tog'li hududlarida Turkiston silovsini uchraydi. Silovsin mushukka o'xshab 4-5 tadan bola tug'adi. Bolalarining ko'zi o'n-o'n ikki kundan so'ng ochiladi. Ikkinhi oyda silovsin bolalari onasi bilan birga, ovga o'rganadi. (A.Aminov).

34-mashq. Berilgan savollarga mustaqil layyorlanib, so'ngra tushuntirib bering.

1. -ala qo'shimchasi hosil qilingan jamlovchi sonlar egalik qo'shimchasiz qo'llanganda gapda, asosan qanday so'z bo'lagi bo'lib keladi?
2. -lar qo'shimchasi sonlarga qo'shilganda sonlarning qaysi turi hosil bo'ladi? Gap tarkibida qo'llangan juft sonlar, asosan, sonning ma'nosi jihatidan qaysi turiga mansub bo'ladi?
3. Nutqimizda faol ishlatiladigan nechta sodda (tub) son bor?
4. -ala qo'shimchasi qaysi sonlarga qo'shilib kelishi mumkin?
5. Chama sonlar gapning qaysi bo'lagi bo'lib kela oladi?
6. Butunning qismini hisoblash uchun ishlatiladigan hisob so'zlarni ayting.
7. Sonning qaysi turi hisob so'zlari bilan qo'llanmaydi?
8. Sonning ma'no turlarini hosil qiluvchi qaysi qo'shimchalar sonning hammasiga qo'shila oladi?
9. Sonning qaysi turi gapda, asosan, hol vazifasida keladi?
10. Hisob so'zlar qaysi so'z turumlari bilan ifodalanadi?

35-mashq. Berilgan gaplardan sonlarni toping.

1 Ular ancha gaplashib turgandan keyin, biri qishloq tomon ketdi, ikkinchisi orqaga qaytdi. 2. Bog'da yoz bo'yi doim ikki-uch kishi ishlab turadi. 3. Yigirma beshga qoldiqsiz bo'linadi. 4. O'n to'qqizdan oshmay tur, go'zal Yigit sendan shuni so'radi (H.O.). 5. Bitta gapirib o'nta kuladigan odati bor. 6. Tekshiruvda maktablarning beshtasi nainunali deb topildi. 7. Amakim shu yotganicha Sarvinishning yettisiga ham, yigirmasiga ham bora olmadi. (A.Q.). 8. Lekin ular yiqqan kitoblar chol yiqqan kitoblarning o'ndan biriga ham teng kelmaydi. 9. Paxlakorlarning uchdan biri fermer xo'jaligiga o'tkazildi. 10. ...qizarib-bo'zarib o'ning yarmi ko'rinadi. 11. Bemorlar palatalarga to'rtadan joylashtirildi. 12. Ikkalasi navqiron raqqosaga bamisoli sehlranganday tikilishardi. 13. Domlalar ham bitta-bitta tarqala boshladi. 14. Ikkinchidan, ishlaydigan joyimning qandayligini bilib qo'yishing kerak.

Uyga vazifa:Gaplarni o'qing. Sonlarning ma'no turlarini (qavs ichida ko'rsating) aniqlang, tuzulishini ayting.

1. Shri Lanka respublikasida choy bir ming sakkiz yuz yetmish beshinchi yildan yetishtirila boshlangan (O.Mo'minov). 2. Bir daraxtda o'n ikki butoq, Uch yuz oltmish besh yaproq. (Topishmoq). 3. 15-yanvarda «Insonning yaxshi do'sti» mavzusida o'tkazilgan suhbatga 4-sinf o'quvchilari ham qatnashdilar. 4. Hindlarda to'qqizgacha sanoq tartibi bor edi. 5. «Boburnoma» da 1605 nafar kishi haqida ma'lumot bevosita ularning hayoti va faoliyatiga baho va munosabati bo'lsa, 1151 ta joy, 277 ta qavm-qabila va nasl nasab, 414 ta hayvon va o'simliklar, 40 ta kitob va risola nomi tilga olingan 18 ta maqol va hikimatli so'z hamda 94 ta shehriy parcha keltirilgan.«Tafakkur» dan). 6. Dilafroz bilan Dilsoz ikkovlari oldin, Rashid keyin mashinadan tushdi (M.Qoriyev). 7. Ikkalang ham qoyil qilding, ikkalang ham qahramon (U). 8. O'n besh yillab erkalagan tilagim... bilan kelib tushdim sizning qishloqqa (Z). 9. Oltmishlarga borib qolgan bir mo'ysafid hassaga tayanib turardi. (O.U.). 10. Oltovlon ola bo'lsa, og'zidagini oldirar (Maqol). 11. Siddiqjon yuzlarcha kishi og'ziga qarab turganini ko'z oldiga keltirdi. (A.Q.)

Mavzu: Olmosh-so'z turkumiga doir 36-40-mashqlarni bajarish.

OLMOSH-SO'Z TURKUMI.

36-mashq. Quvidagi savollarga javob yozing.

1. Qachon, hech qachon, hech qaysi, allaqanday, allaqachon kabi olmoshlar qaysi turkumlari o'rnida qo'llaniladi? 3,30 1-b.
2. Olmoshlar ma'no va grammatik belgilarga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
3. Qaysi olmoshlar birlik mahnosini ifodalaydi? 3,304-b.
4. O'zlik olmoshi egalik qo'shimchasini oliginda, qavsi shaxslarni bildiradi? - 3,306-b.
5. Qaysi olmoshlarda ta'kidlash ma'nosi kuchli? 3,306 •308-b.

37-mashq. Savollarga javob berishga tayyovlaning.

1. Bu, shu, o'sha, har, ba'zi, butun, qanday?, qanaqa?, qaysi?, qachon?, hech qanday, hech qachon, hech qaysi, allaqanday, allaqachon kabi olmoshlar qaysi turkumlari o'rnida qo'llaniladi? 3, 301-b.
2. Olmoshlar ma'no va grammatik belgilariga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
3. Qaysi olmoshlar birlik ma'nosini ifodalaydi? 3,304-b.
4. O'zlik olmoshi egalik qo'shimchasini olganda qaysi shaxslarni bildiradi? 3, 306-b.
6. Qaysi olmoshlarda ta'kidlash ma'nosi kuchli. 3, 306-308-b.

38-mashq. Ko'rsatilgan adabiyotlarni o'qing, tushunchangizni konspektlashtiring.

1. Olmosh so'zining lug'aviy ma'nosi. Olmosh qaysi so'z turkumlari o'rnida qo'llaniladi? 1, 332-b.
2. Olmoshning qanday grammatik belgilari bor?
3. Kishilik olmoshi u, ko'rsatish olmoshi u bilan qanday farqlanadi? 3, 304-305-b.
4. O'zlik olmoshi gapda qanday vazifalar bajaradi? 3, 307-b.
5. Shaxsni, narsani ularning belgisini qaysi olmosh turi ko'rsatadi? 3, 307-b. ".i. Olmoshning qaysi ma'no turlari ega, kesim to'ldiruvchi, hol bo'lib kela oladi? 3,309-310-b.
7. Olmoshning qaysi ma'no turlarida turlanish bor? Turlang.

39-mashq. Ostiga chizilgan so'zlar qaysi so'z turkumi o'rnida qo'llanganligini qavs ichida ko'rsating.

- 11Shunday o'lka doim bor bo'lsin (H.O.). 2. Uning ko'nglini olishga bir inson topilmadi. 3. Sizni bir odam chaqiryapti. 4. Uyda faqat o'zi o'tiribdi. 5. U qo'rquvdan ne ahvolda ekanini o'zi bilar edi (A.Q.). 6. Zunnunxo'ja ne mashaqqat bilan iljaydi. (A.Q.). 7. Keksa qalbda nimalar borligini o'zgalar ne bilsin. 8. Saida bechoraning holi ne kechdi ekan. (A.Q.). 9. Tuz aynisa ne soladi? 10. O'zidan-o'zi qo'shiq aytadi. 11. O'sha-o'sha kelib turadi. 12. Kamtarlik-kamol, manmanlik-zavol (Maqol.). 13. Butun umrim sening bo'yningda, saharda qon tupursam, mayli-men Majnunman, she'rim, sen-Layli (U.Nosir). 14. Tursunboyni hayotda ushlab turadigan hech narsa qolmadi. (S.Ahmad.) 15. Tog' yo'lidan allaqancha yo'l bosish kerak. 16. Men o'z tilagimni unga bildirsam.

Esda tning: Olmosh atamasi almashmoq ma'nosini bildiradi. Olmosh turkumidagi so'zlar ot, sifat, son, ravish o'rnida qo'llanadi. Ot o'rnida qo'llanuvchi olmoshlar: men, sen, u, biz, siz, ular, kim, nima, hamma, barcha, bari, har kim, har nima, hech kim, hech nima, hech narsa, allakim, allanarsa, allanima, birov, kimdir. Sifat o'rnida qanday, qaysi, bu, shu, shunday, olmoshlar qo'llanadi. U olmoshlar gapda sifatlovchi-aniqllovchi, kesim, hol vazifalarini bajaradi. Son o'rnida necha, nechanchi, qancha olmoshlari qo'llanadi, ular gapda sifatlovchi-aniqllovchi, kesim bo'lib keladi. Ravish o'rnida necha, nimaga, qalay, qani olmoshlari qo'llanadi, ular gapda hol, kesim vazifalarini bajaradi.

40-mashq. Testlarni yeching.

1. Sifat o'rnida qo'llangan olmoshlar qaysi gap bo'lagi bo'lishi mumkin?
A. Sifatlovchi-aniqllovchi. V. Kesim. S. Hol. D. Otlashib ega bo'lishi mumkin.
E. Barcha javoblar to'g'ri. 1, 33b.
2. Son xarakteridagi olmoshlar gapning qaysi bo'lagi bo'la oladi?
A. Sifatlovchi-aniqllovchi, kesim. V. Aniqllovchi, to'ldiruvchi. S. Hol, kesim, aniqllovchi. D. Ba'zan ega bo'ladi. E. Barcha javoblar to'g'ri. 1,334-b.
3. Paxta deydi kulib, tovlanib, "Sevgan kishi meni maqtasin" (U.). gapidagi olmosh qanday ma'noni anglatadi?
A. 1 shaxs kishilik olmoshi. V. 1 shaxs, predmet ma'nosi. S. 1 shaxs ta'kid ma'nosi. D. III shaxs. E. O'zga shaxsni anglatgan.
4. Mening kishilik olmoshidagi qaratqich kelishi qo'shimchasini aniqlang.
A.-ing. V.-ning. S.-ng.D. - men-o'zak. . E. so'z tarkibida tovush tushishi sodir bo'lgan.
5. Ostiga chizilgan so'z qaysi so'z turkumi o'rnida qo'llangan? Bir odamga bir odamning yaxshiligi shuncha bo'ladi-da.
A. Olmosh. V. Sifat. S.Son. D. Ravish. E.Ot.
6. Qachondir bag'ringa qaytaman (S.Ahmad.) gapidagi olmosh ma'no jihatdan qaysi turga kiradi?
A. Gumon. V. So'roq. S. Belgilash. D. Bo'lishsizlik E. Kishilik.
7. His-hayajon bildiradigan olmoshlar qaysi gapda berilgan?
A. Nega buncha go'zal ko'rinar olam,
Nega qarab to'yimas ko'zlarim?! (U.).
V. Qani, bir ko'raylik-chi! Ma'ruza vaqtida yozilgan she'r qanaqa bo'lar ekan.
S. Odam o'g'li ko'z ochar ekan, Seni ko'rib qadim osmonda, Na bo'lgandir, nelar kechirgan? (H.O.).
D. Qo'rqitilmas hech qachon dushman, chunki sevdim Vatanni, seni.
E. Azizim, qizingizning baxtini birovlarining ostonasidan qidirmang (A.Q.).
8. Gapdagi o'zlik olmoshi qaysi shaxs o'rnida qo'llangan? Mavsumni o'tkazmasdan kuyov qilsalar, o'zlariga ham yaxshi, bizga ham yaxshi bo'lardi.
A. I shaxs. V. IIshaxs. S. III shaxs. D. O'zlik olmoshi ma'nosida kelgan.
E. Ma'noni ta'kidlagan.

Uyga vazifa: Quyida berilgan olmoshlarni ma'no turlari bo'yicha guruhlang.

Men, bir necha, har qanday, bir qancha, barcha, hech nima, bir narsa, hech qachon, sen, negadir, bir nima, qani, hech kim, kim, qanaqa, ana u, ular, har kim, qachondir, mana bu, shu, jami, allaqancha, har qancha, hech narsa, u, allaqayer, biz, qaysidir, hamma, birov, siz, qandaydir, qani, bu, nimadir, qayer, mana shu, har qanday, o'sha, allanechuk, ana shu, kimdir, nega, allaqaysi, har nima, qachon, har qaysi, qancha, allaqanday, o'z, qayer, qaysi, butun, yalpi, hech qancha, hech qaysi, allanima.

Kishilik olmoshi	Ko'rsatis h olmoshi	Gumon olmoshi	So'roq olmoshi	Belgilash olmoshi	O'zlik olmoshi	Bo'lis hsizlik olmoshi

Mavzu: Olmoshlarning ma'no turlari yuzasidan 41-45-mashqlarni bajarish.

41-mashq. Ko'chiring. Olmoshlarni aniqlab, ustiga ma'no turini yozing.

1. Qanday bilay, birovning yuragini bilib bo'ladimi? (Oydin). 2. Men sizlar bilan majlis qilib, mana shu masalani o'rtaga tashlamoqchi edim. (A.Q.). 3. Mana, majlis ochiq. Kim gapiradi? Hech kimdan sado chiqmadi. Hamma, nechukdir, o'ng'aysizlanar, qimtinar, yerga qarar edi. (A.C.). 4. Kampirlar bir-biriga qarashdi va hamma birdan: - Nega, nega bo'lmas ekan!- dedi. - Bo'lsa nega indamaysizlar? Qani, To'xta xola, gapiring! (A,Q.). 5. U bularni ko'rib olishi, hatto allaqanday sirlarini bilib olish kerakdek edi. (Sh.Hol). 6. Kimdir Siddiqjonning oilasiga xabar berib suyunchi olgani ketdi. (A.Q.). 7. Siz mening kimim bo'lasiz, amaki. (I.R.). 8. Men o'z-o'zimga deymen: Nahotki oz inuddatda shunchalik o'zgaribman. (Mirm). 9. Ular o'z qo'llari bilan nimalar yaratib, nimalar ishlab chiqarishga qodir ekanliklarini bilib olishlari kerak. (J.Abd.). 10. Bir vaqt kelib, Miizachol ham shunaqa eskidan qolgan ot bo'lib qolsa, kelgan odam: "Buning nimasi Mirzacho'1?" desa ... Mening orzum, bizning orzuimiz mana shu! (A.Q.)

42-mashq. O'qing. Gaplardagi olmoshlarni aniqlang.

1. Men uning ko'zini o'yib olay, oshiq-ma'shuqlikni unga kim qo'yibdi, tirmizak cho'ri! (O.) 2. - ... Nurmatovni sizlar qancha bilsalaring, men ham shuncha bilaman-da. (A.Q.) 3. Men u Xolmirzayevni emas, bu Xolmirzayevni yozganman. (S.Ahm.) 4. Nima, biz bu yerda shu chuqurlarga suv to'ldirib, o'rdak boqamizmi? (O.) 5. Xo'sh, endi o'zimizga navbat, o'zginamiz, ya'ni men nima qilaman, qayerga boraman? (G'.G'). 6. Qani u, ko'zi yorib, bir parcha etda o'z istiqbolini ko'rolgan va unga baxt tilagan ona! (S.Ahm.) 7. Ahmadbekdek, mendek jangovar beklar uchun podshoh hozir sizdeklardan qanchasining bahridan o'tur! (P.Q.) 8. Atrofida nimalar bo'lyapti, kimlar bor, o'zi kayerde o'tiribdi, bilmasdi.(S.Ahm.) 9. Shu asnoda birin-ketin hamma kelishdi, Xuddi o'sha shamol kabi tinmay yelishdi. (U.Nosir) 10. U Dildorni o'z tashvishlaridan uzoqroq tutishga, uni ehtiyot qilishga har qancha urinmasin, bunga muvaffaq bo'la olmadi. (H.G'ulom) 11. Shu kundan boshlab o'zining dunyoda borligini, hatto unga kimdir azob berishi mumkinligini his etdi. (Yu.Shomansur) 12. Negadir, u tez-tez komandirovkaga ketib qolar, shunisi Nazokatga yoqmas edi. (J.Abd.) 13. Asadbekning kimligini, qo'ldan nimalar kelishini hech kim bilmasa ham, shu ayol biladi. (T.Malik) 14. Yuragimga sig'maydi, sig'maydi yuragimga hech narsa! (A.Q.)

43-mashq. Gaplardagi kishilik olmoshlarini aniqlab, xususiyatlarini namunadagidek izohlab yozing.

N a m u n a : men – 1-shaxs, birlik, bosh kelishik.

1. Sen uchun martaba bo'lgan bu mojaro, bu mish-mishlar meni qandoq iztiroblarga solganini bilsang edi! (E.A`zamov) 2. Biz ko'chgandan keyin senlar buni ham qancha vaqtgacha cho'l qilib tashlab ko'yasanlar! (P.Q.) 3. Duradgorga bolta bilan randa qanchalik kerak bo'lsa, senga ular shunchalik kerak...(M.G.) 4. Nima balo bizdan arazmisiz, bobom xafalar.(J.Abd.) 5. – Shundoq jalada “chaqiriq”qa borishni bizga kim qo'yuvdi! – Sanobarxon o'rtadagi jimlikni buzib koyindi. (Mirm.) 6. Bu xatoni biz tuzatmasak, kim tuzatadi? (P.Q.)7. - Nima qilaylik, bu bu tog'da bizning sizga o'xshagan... Hulkarimiz bo'lmasa. (P.Q.) 8. Ammo siz menga yordamlashing, kayerde bo'lmasin qizni topishga bel bog'laylik. (O.) 9. Bu gaplarni sizlarga aytishdan murod nima? Murod shuki, xalk bu gaplarni bilishi kerak. (O.Xusanov) 10. Qayokda deysiz, bizni nazarlariga ham ilmaydilar shoir akamlar! (O.Yo.) 11. – Men nima! ...Men sizning oilangizga ...yaxshilik tilayman. (P.K.) 12. Menda nima qasding borki, shu ko'ylarga solyapsan? (Sh.) 13. Menikini qayerdan olardingiz, men bu yerdaman-ku? (O.) 14. Qalaysiz, xursandmisiz? Juda soz, do'stlarning xursandligi – mening xursandligim. (O.) 15. U qaysi ko'chada ketayotibdi, bu ko'cha unga tanishmi, yo'qmi, bu haqda o'ylamasdi. (S.Ahm.) 16. Ertaga biz ham ularning nasibasiga sherik bo'lib, magazindan go'sht olib yesak, davlat bizga kandy go'sht yetkazadi? (P.Q.)

44-mashq. Gaplardagi o'zlik olmoshlarini aniqlab, xususiyatlarini namunadagidek izohlab yozing.

N a m u n a : o'zi – o'zlik olmoshi, 3-shaxs birlikdagi egalik qo'shimchasini olgan, bosh kelishikda.

1. Shu topda, hozirning o'zida safarga o'tlangisi keldi. (S.Ahm.) 2. O'z bolasining fe'lini ona bilmasa, kim biladi! (H.G') 3. Professorning o'ziki uni ataylab kutib o'tirgan ekan...(Yo.U.) 4. Nimangiz boru, nimangiz yo'k, ayting, o'zingiz eplashirasizmi yo odam chaqirtiraymi? (S.Ahm.) 5. Kim biladi, yigit bilan kiz yolg'iz o'tirishsa...(O.) 6. O'zi kim, nima tirikchilik qiladi, unisiga e'tibor qilmagan ekanman. (S.Ahm.) 7. Otdan shunday o'zimni tashladim-u, orqaga qaytdim. (A.Q.) 8. Muallim otadek aziz kimsadir, deb o'z so'ziga urg'u berdi Sidqiy. (Mirm.) 9. Muz olov bilan chiqisholmaganday, bular ham o'zlaridan qobiliyatliroq odamlar bilan chiqisholmaydi. (P.Q.) 10. - E, nimasini aytasiz, - dedi boshliq, o'ziga o'zi achinib. (T.Malik) 11. Kunda ikkita non o'ziga qolsa, shu katta davlat...(O.) 12. Yuzini ajin bosgan xomush yo'lovchi birinchi bo'lib o'ziga keldi. (A.Nesin)

45-mashq. Gaplardagi ko'rsatish olmoshlarini aniqlab, xususiyatlarini namunadagidek izohlab yozing.

N a m u n a : bu – bosh kelishikda, birlikda, o'tlashmagan.

1. Mana shular orqasida u, kamtarin mahalla baqqolining o'g'li Karim chittak – kichkina, lekin harakatlari chaqqon va ildam bo'lganidan, yoshlikda shunday laqabi bor edi – hozir kimsan Mirzakarimboy!.. (O.) 2. Dashtning kindigi mana shu yer. (O.) 3. Qaniydi, o'sha dalillar hozir qo'lga tushib qolsa, urug'ing o'ynab ketardi-ya. (J.Abd.) 4. Bu, o'sha, sen yo'qotgan tanga. (G'.G') 5. Qo'y sog'ish, ovqat pishirish o'shaning bo'yniga tushadi, a? (P.Q.) 6. Nafasi qisadigan kasali bor u

kishining. (S.Anorboyev) 7. Hozir u qiz qayda? (S.Ahm.) 8. Oling, bu Xolmirzayev, u Xolmirzaevga bizdan salom aytib ko'ying. (S.Ahm.) 9. Ammo yigit qizarib-bo'zarib so'zlar, shu bilan dardini oshkor qiladi. (J.Abd.) 10. Shuni ayting-a, mundoq yarashtirib qo'yishni ham bilishmaydi. (S.Ahm.) 11. Rais qo'llarini orqaga qo'yib, katta qo'rada unga-bunga ko'z tashlab, otboqar yo aravakashlar bilan u-bu to'g'risida so'zlashib, kimni otalarcha koyib, kimni maqtab, asta yura boshladi. (O.) 12. Bu soyda, bu orolchalarda kanchadan-kancha sho'xlilari qolgan uning.(S.Ahm.) 13. Ikkinchidan, kim aybdor, buni bilish kerak. (O.) 14. – Bular charchash nima ekanini bilmaydi, - dedi choyini ho'plab usta Azim. (O.) 15. Qachon qarasang, bunisi bir taraf, unisi bir taraf, chakmonlarini ochib tashlab, chap qo'llariga o'rab olishgan. (S.Rahimov)

Uyga vazifa: Gaplardagi so'roq olmoshlarini topib, nimaga nisbatan so'roq ifodalashi bo'yicha guruhlariga ajratib yozing.

N a m u n a : *kim – shaxsga nisbatan so'roq, bosh kelishikda.*

1. Mening nimam bor, kimim bor. (S.Ahm.) 2. Nimalar qilishdi, qancha vaqt o'tdi, operatsiyani kimlar qildi – bilmayman. (S.Ahm.) 3. Mallaxondan beri yashayman, bolam, ne-ne xonlarning, ne-ne beklarning otlarini ko'rganman: ne-ne otlar o'z qo'limdan ham o'tgan. (O.) 4. Bugun ham shu to'g'rida direktorimiz bilan qancha tortishdim. (P.Q.) 5. Dunyoning qanchalar chehrasi o'zgardi, qanchalar yangiliklar ro'y berdi. (G'.G'.) 6. Odamlar o'g'ri devorni qachon va qanday asbob bilan teshgani, ho'kizni qaysi tomonga olib ketgani, uni qaysi bozorga sotishi mumkinligi to'g'risida bahslasha-bahslasha tarqaldi. (A.Q.) 7. – O, nasr yozmoq uchun qanchalik ko'p savdolarini boshdan kechirmoq kerak, Mohim! (P.Q.) 8. Hali mo'ljaldagi tonnalarning qanchasi turibdi. (P.Q.) 9. – Nimaga yig'layapsan, qo'rquyapsanmi? – dedi novcha odam. (T.Malik) 10. Meni bu yerga nega olib keldi, nega tashlab ketdi? (A.Q.) 11. – Xo', onasi, qanisan? – Poygakda iymanihgina Zevarxon ko'rindi. (N.Aminov) 12. Qani, aytinglar-chi, nimadan janjal chikdi? – deya so'radi ko'nglidan ko'tarilmagan g'ubor bilan. (S.Anorboyev) 13. Qachongacha shunaqa yashab yuramiz. (J.Abd.) 14. Eh-ha, bu bolalar qachon ulg'ayadi-yu, qachon o'zining nonini topib yeydigan bo'ladi! (G'.G'.) 15. Undan beri nechtasi almashdi, nechovi kelib-ketdi – hisobini ham bilmaydi Elchiyev. (E.A'zamov) 16. Qayerda bo'lmasin, dalada qam, majlislarda ham dov Sobirdan chetlanibroq turar edi. (O.) ... - Bir qo'yning puli ekan, qayoqdan kelib, qayoqdan ketmaydi. (P.Q.) 17. - Qaysi mashina nechta reys qilganini yozib turaman, - dedi u sekingina. (J.Abd.) 18. Uning kimligini, kimlari borligini va yurtdagi obro'sini Ahmadjon ana o'shanda bilib oldi. (H.G'.)

Mavzu: Olmoshlarning tuzilishi jihatdan turlariga oid 46-50-mashqlar.

46-mashq. Gaplar tarkibidagi belgilash olmoshlarini ikki guruhga (jamlash va belgilash olmoshlariga) bo'lib, xususiyatlarini aniqlab yozing.

N a m u n a : *hammasini – jamlovchi belgilash olmoshi, 3-shaxs birlikdagi egalik qo'shimchasini olgan, tushum kelishigida.*

1. Pulning hammasini Omon belbog'iga tugdi. (G'.G'.) 2. Hamma o'rnidan qo'zg'alib, ta'zim bajo keltirib turarkan, Husayn Boyqaro asta mag'rur yurib, boshqa xonaga o'tib ketdi. (O.) 3. Har qancha pul so'rasa beraveradi. (S.Ahm.) 4. Saltanat shularning barini kattalardan eshitgan edi. (Yo.U.) 5. Vatan har qanday qurolni yetkazib beradi, amin bo'linglar. (O.) 6. Har kimning ko'nglidagini yolg'iz bir xudodan boshqa kim bilsin! (A.Qod.) 7. Chunki Hadyaxon har qanday holatda ham o'zini tuta biladi. (I.R.) 8. Bitta-yu bitta bolam, har nima qilsam ham arziydi...(S.Ahm.) 9. Hammasi ham tushunsa, yaxshi bo'lardi, a, buvijon? (M.Ism.) 10. Ammo «ba'zilar» deb, qizarishga to'g'ri keladi. (I.R.) 11. Otasi o'lganiga o'n besh yil bo'lib qoldi, shundan buyon har qanaka ishni yig'ishtirgan. (O.) 12. Yusufjonning kirim-chiqim daftaridagi barcha jonli-jonsiz mulkni o'rganib olibdi. (I.R.) 13. Qancha marta beli, qobirg'asi singan, oyoqlari majaqlangan: jamisi uloqdan. (O.)

47-mashq. Bo'lishsizlik olmoshlarini nimani inkor qilishiga qarab guruhlariga ajratib yozing.

N a m u n a : *hech qachon – paytga nisbatan inkor.*

1. Eshikdan kirmasdan turib, ketishni o'ylaysiz-a? Hech qayoqqa ketmayman bugun! (O.Yo.) 2. Mabodo bir gap bo'lsa, hech narsadan tap tortmaydi. (O.Yo.) 3. Usmonali do'xtir ikki kun bo'lsa, shu ikki kun hech kim uning ovozi ni eshitmasdi. (S.Ahm.) 4. Chiqayotganlar bilan quyi tushuvchilar orasida hech kimga halaqit bermasdan chaqqonlik bilan pastga yugurdi yana. (O.) 5. Ammo nazarida bu narsa hech kutilmaganda ro'y bergandek, allaqanday adolatsizlik bo'lgandek tuyuldi. (O'.Hoshimov) 6. Boyazid hech qachon mudofaaga o'tmay, shiddat bilan o'z dushmaniga hujum qilib qolardi. (S.Borodin) 7. Ochig'ini aytsa, bu yerda ilmiy jihatdan hech bir yangilik xam yo'q, fanga ilgaridan ma'lum yo'l. (O'.U.)

48-mashq. Gumon olmoshlarini aniqlab, xususiyatlarini izohlab yozing.

N a m u n a : *negadir* – sababga nisbatan gumon.

1. U kishi faqirni nechundir ko'p xushlamaydilar...(O.Yo.) 2. Shu asnoda yomg'ir va shamol shovqini aralash qandaydir tovushlar eshitildi. (O.) 3. Qaysi kuni redaksiyaga kirib, qanaqadir fel'yetonni bosilayotgan yerida to'xtatib qo'yibdi. (J.Abd.) 4. Shu vaqt kimdir uning ustidan bosib o'tdi-da, birdan to'xtab, yelkasidan tortdi. (O.) 5. Mana endi, ularga termilib kimningdir ko'zlarini esladi. (J.Abd.) 6. O'sha davrning murakkabligini, vaziyatning og'irligini, bu maqolani yozish to'g'risida qayerdandir, kimdandir topshiriq olganini aytib, obidiya qilib qutulib ketdi. (O.Yo.) 7. Lekin shu onda nimadir "qars" etdi. (O.) 8. Shu payt allaqaydan militsiya yetib keldi. (S.Ahm.) 9. Mehmonlar esa tepalab qayoqqadir boqishardi. (S.Anorboyev) 10. Qayerdandir yelib-yugurib Ahmedov yetib keldi. (O.) 11. Qaydadir bombalar yoriladi. (O.) 12. Ota o'lgur birovning malayi bo'lsa ham o'lguday kekkeygan, takabbur. (O.) 13. Ularnikiga chiqsam negadir yayrab ketaman. (X.To'xt.) 14. Birovning mulkiga nega ko'z olaytirishadi? Nima haqlari bor? (O.U.) 14. Shundan so'ng Karomat xola Shokir so'fining ostonasiga birov bola tashlab ketganini so'zlab beradi. (Yu.Shomansur) 15. Tomog'iga esa bir nima tikilib qolayotganday. (S.Anorboyev)

49-mashq. Olmoshlarni tuzilishiga ko'ra guruhlarga ajratib yozing.

1. Gap shu yerga yetganda, biz, ushbu saxifalarni o'qiyotgan hurmatli kitobxonga Afg'oniston tarixi haqida ikki og'iz ma'lumot berishni lozim topdik! (Mirm.) 2. U qaysi ko'chada ketayotibdi, bu ko'cha unga tanishmi, yo'qmi, bu haqda o'ylamasdi. (S.Ahm.) 3. U nimagaki erishgan bo'lsa, bariga shularning orqasidan erishgan. (S.Anorboyev) 4. Bu tomon bilan qaysi bir majlislarda O'zbek oyim xotinlarning eslarini ham chiqarib ham yuborar edi. (A.Qod.) 5. - ... Endi, men sizga aytсам, biz birovga aql o'rgatsak tuzuk, nima dedingiz? (A.Q.) 6. Ularning qaysi hovlidan panoh topganini hech kim ko'rolmaydi. (S.Anorboyev) 7. Azizning bu fikrini hech kim rad etmaydi. (O.U.) 8. Men uning har bir jangga qanchalik astoydil shaylanishini bilurmen. (P.Q.) 9. Ularning bari jarohatlangan, kimi boshini ushlaydi, kimi belini ko'tara olmaydi. (O.) 10. Hammasini tinglardim ammo o'xshashini topmasdim aslo. (H.O.) 11. Xutor sistemasini tugatish bahonasi bilan qancha-qancha gurkirab turgan joylarimiz qurbon bo'ldi. (J.Abd.) 12. Shundan so'ng, Saidiyning nazarida, bu qiz ufqday bo'lib qoldi: unga tomon qancha yursang, u sendan shuncha uzoqlashadi. (A.Q.)

50-mashq. Gaplar tarkibidagi olmoshlarni to'liq morfologik tahlil qiling.

N a m u n a : *Men* – kishilik olmoshi, ot o'rnida almashib kelgan, 1-shaxs, birlikda, bosh kelishikda.

1. Odamlar nimaiki orzu qilsa, hammasini ro'yobga chiqarar edim! (O.Yo.) 2. O'z bolasining fe'lini onasi bilmasa, kim biladi! (H.G.) 3. Tirg'anib, loy sachratib yugurgan Gulnor, o'z eshigida bir nafas to'xtab, kechinmalarini onadan yashirishga qancha urinmasin buni eplay olmagan edi. (O.) 4. Hadeb buzilaverganidan keyin u yog'ini kavlaydi, bu yog'ini kavlaydi, xullas, ichida nimasi bo'lsa, barini bilib oladi. (S.Ahm.) 5. Qanaqa haykal qilmoqchisan, men shuni bilmoqchiman... (Mirm.) 6. Aziz o'yladi, bu o'ylarning oxiri shu bo'ldiki, qanchalik qiyin bo'lmasin, uni yurakdan sidirib tashlash kerak, degan xulosaga keldi. (S.Ahm.) 7. Necha kun mendan arazlab, ko'z yoshini oqizgan kim edi? (O.) 8. Qayerda qanday qurilish borki, undan biror illat topmasa, ko'ngli o'rniga tushmaydi. (J.Abd.) 9. Motor tovushidan qayerida nimasi yomon ishlayotganini darrov biladi. (S.Ahm.) 10. Lekin gap nimadalgini hech kim bilmasdi. (X.To'xt.)

Uyga vazifa: Olmoshlarga ko'chgan so'zlarni topib izohlang.

N a m u n a : kishi – ot olmosh o'rnida kelgan.

1. Tor hovlida o'tiraverib diqqinapas bo'lib ketarkansan kishi. (O.) 2. – Baxt haqida ma'kul fikrni aytding, - deya uning fikrini bo'ldi boshkasi. (J.Abd.) 3. O'sha narsa yuragining to'rida nish urib ulg'aymoqda edi. (J.Abd.) 4. To'g'ri, kaminaning ishlarida kamchilik ko'p. (O.Yo) 5. Ayrimlar esa gandarablab kelib qum ustiga, ba'zilari esa yechinib-yechinmay karavotlariga o'zlarini otdilar. (J.Abd.) 6. Lekin... kishi mansabni ko'dan bermasligini, hech kim uni o'z ishidan ololmasligini bilib turib, ketaman, deb gerdayishi bir boshqa ekan-ku, undan so'rab o'tirmasdan olib tashlashlari bir boshqa ekan! (O.Yo) 7. – Yo'q meni bir katta odam yo'qlagan ekan, telefon kiyalay-chi, nima deydi... (A.Q.) 8. Men ham (maqanmay) birdan oldin, birdan keyin darsimni olib borayotirman. (G'.G'.)

Mavzu: Fe'l-so'z turkumiga doir 51-55 mashqlarni bajarish.

51-mashq. Berilgan so'zlarni qo'shma fe'l, yetakchi va ko'makchi fe'li so'z qo'shilmasi tarzida guruhlang:

Hayron qoldi, yaxshi ko'raman, mashq qilyapti, hozirlik ko'ra boshladi, olib kelishdimi?, qizib ketdi, harakat qildi, quvonib ketdi, ko'rib qoldi, kelib ketdi, bog'lab qo'ydi. olib keldi, ko'zi tushdi, qarshi oldi, olib kirdi, aytib berdi, yordam berib kelyapmiz, chaqirib qoldi, ko'tarila boshladi, adashib qoladi, ko'karib chiqadi, xalal berib turardi, yo'l olishdi, va'da beraman, aytgisi keldi, qaror qildik, rasmga oldi, kasalxonaga borib, qurshab olishdi, xasharga chaqirib qoldi.

1. Qo'shma fe'llar:
2. Yetakchi va ko'makchi fe'lli so'zlar qo'shilmasi:
3. Qo'shma va ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasi emaslar:

52-mashq. Mavzularni kospektlashtiring. Fe'lning bo'lishli, bo'lishsiz shakllari, fe'l nisbatlari, fe'lning mavl kategoriyasi, zamon kategoriyasi, fe'lning tuslanishi, fe'l shakllari (ravishdosh, sifatdosh, harakat nomi) fe'lning tuzilishi, to'liqsiz fe'llar, yetakchi va ko'makchi fe'l qo'shilmasi.

53-mashq. Berilganlarni qo'shma fe'lga, yetakchi va ko'makchi fe'lga, so'z birikmasiga, iboraga guruhlab yozing.

Yoza oladi, semirib ketdi, devordan irg'ib tushdi, olib bordi, qattiq tovushdan cho'shub tushdi, xat olishib turdilar, bayon qildi, qo'lini sovuq suvga urmaydi, tasdiq qildi, chiqib ketdi, olib keldi, kechikib ham qolibman, bilmay qoldi, ishlamay yurdi, sezmay turdi, o'nashibroq oldi, qizarib-bo'zarib ketgah edi, olib qochdi, xonadonlar qurib ham, muzlatib ham, tuzlatib ham, tuyib ham oldilar, atrofga qarab-qarab qo'ydi, birovning aqli bilan yashamayman, ko'proq gapirdi.

1. Iboralar:
2. Qo'shma fe'llar:
3. Yetakchi va ko'makchi fe'llar:
4. So'z birikmalari:

54-mashq. Quyidagi o'zaklardan morfologik usul bilan fe'l hosil qiling va fe'l yasovchi qo'shimchalarni alohida guruhlang.

Sekin, dasta, taroq, salom, taajjub, eski, ko'p, tun, gumon, yilt, ko'z, mayda, ikki, chuv, o'yin, qiyin, qora, oz, ko'k, gap, sen, siz, kech, tinch, boy, to'la, berk.

55-mashq. Fe'l nisbatlari qo'shinichalarii! e'tiboi- bilan o'rganing, qays. nisbat qo'shimchalari sinonim bo'lishini aniqlane;

Fe'l - fe'ldan tuzilgan qo'shma fe'l, yetakchi va ko'makchi fe'llarning shaklan o'xshashligini va farqli tomonini, ularning ma'no jihatdan boshqa - boshqa ekanligini yozma bayon qiling, (U.Tursunov. Hozirgi o'zbek adabiy tili.- Toshkent, 1992. -B.229-232; 361-363).

Uyga vazifa: I. Fe'l nisbatlarini aniqlang, turlari bo'yicha guruhlang.

Oldi, qoldiq, olishdi, borishardi, kengaymoqda, o'zlashtiryaptilar, taklif qilinadi, orzu qilishgan, kelmaydi. Tarqalgan, yashab kelgan, ko'chiriladi, ko'rindi, yurgizdi, boshlanadi, yurdi, nolimadi, tingan, uchratmadim, bo'yalgan, silkindi, seskandi, kuldirdi, qaratdi, qizarindi, gul ochildi, kirib keldi, to'kildi, yozishdi, kulishdi, qaytar, o'qitar, o'tkazildi, charaqladi, gulladi, ko'tarildi.

II. Berilgan fe'llarning nisbatini aniqlang vajadvalgajoylashtiring.

To'plandilar, oy ko'rindi, joylashdik, ko'rinardi,-qurildi, boshlandi. Uchirdi, uchirgan, uchirildi, parvoz qildi, qoldirildi, yurgizdi, otlandi, ko'rishishdi, ilintirdi, *qovondi, keltirilmadi, yozgin.*

Aniq nisbiit	Majhul nisbat	O'zlik nisbat	Birgalik nisbat	Orttirma nisbat

Mavzu: Fe'l zamonlari mavzusiga doir 56-60-mashqlarni bajarish.

56-mashq. Hikoyalarni o'qing. Fehllardagi zamon qo'shimchalarini aniqlab, ularni jadvalga joylashtiring.

1-hikoya:

Bulbul

Qo'shni tomondan bir qushning yoqimli ovozi keldi. Qobiljon devorga tirmashdi, lekin chiqolmadi.

-Dada nega bizning bog'imizga bulbul kelmaydi?- dedi Odiljon.

-Bulbul sendan qo'rqadi. Axir sen qushlarga kesak otib, mayib qilyapsan,-dedi dadasi.

Qobiljon o'ylanib qoldi.

-Rostdan ham bulbul bizning bog'imizga hech kelmasmikan-a? O'sha kundan buyon Qobiljon qushlarga kesak otmayapti. (Hakim Nazirdan)

2-hikova:

Cho'pon

Azimning otasi cho'pon. U Qizilqumning «Yulg'inli» degan joyida qo'y boqadi.

Bir kuni otasi Azimga yaylovdan ikkita kiyik bolasini keltirdi. Azim ulami

korib sevindi.

-Ota, bitta kiyikchani o'zim boqmoqchiman, ikkinchisini Azizga bermoqchiman. Lekin kiyikchalar mendan hurkib qochyapti,-dedi Azim.

-Sen ularga sut berib boq, boshini sila. Shunda kiyikchalar senga asta-sekin o'rganadi,-dedi otasi.

(Safar Barnoyevdan)

57-mashq. O'tgan zamon fe'llarini topib, turlarini aniqlang.

Og'zaki. 1. *Tong xo'rozi qichqira boshlagandan keyin mehmon qo'zgaldi.* (G'.G'.) 2. Xizmatdan qaytib bir oz brigadirlik qildim, keyin meni raislikka sayladilar. (I.R.) 3. Qayrag'och, teraklarning ildizi yer bag'riga qattiq singgan.(O.) 4. U chiqqanda jiyani Otaqo'zi ko'chada saf tortib turgan mashinalarga odamlarni taklif qilmoqda, aftidan, ziyofatga olib ketmoqda edi. (O.Yo.) 5. Oftob botgan bo'lsa kerak, tevarak qorong'ilashib qolgan, havo sovib, yana kechagiday etni junjiktiruvchi ig'iririn boshlangan edi. (S.Ahm.) 6. Erta namozni Quddusi sharifda o'qigan edim.(G'.G'.) 7. Avazga hozir bu shabada yoximli salqinlik berardi. (P.Q.) 8. – SHu mahalgacha ishga, bo'lsa bo'lar, bo'lmasa rovlab ketar, menga nima, deb qarardim. (J.Abd.) 9. Shamni o'chirganda, atrof oqarib, havoda tong shabadasi g'irillar edi. (O.) 10. Shu sababdan Ummatalining yong'oq ekishi ko'plarga erish ko'rinaradi. (Sh.) 11. Shu tun qor tugul tosh yog'sa ham, sovuq ming darajaga chiqib ketsa ham, bu hol o'zgarmas edi. (T.Malik) 12. Baqrayib turib qancha-qancha jinoyatga yo'l qo'yayotgan ekanmiz. (Sh.) 13. Rahimbek olg'a intilgan sari, Azimning g'ashi kelar, ochiqrog'i, uni ko'rolmasdi. (S.Ahm.) 14. Pardavoy sizni birga olib kelaman deb turib, nimayam bo'libdi-yu, yakka o'zi jo'nayveribdi, deng. (J.Abd.) 15. Shundan beri chittak shunaka hassa izlab, shoxdan-shoxga sakrar emish. (A.K.) 16. Uchovlari ariq labiga cho'qqayibdilar. (S.Ahm.) 17. Tolibjon ichkari kirib uni yupatmoqchi bo'ldi. (S.Ahm.) 18. Paxmosokol bir nimaning ilinjida o'tirganini sezsa ham, Asadbek to'xtamay o'tib ketmoqchi edi. (T.Malik)

58-mashq. Hozirgi zamon fe'llarini turlarga ajratib yozing.

1. Ayyonda hovliga orqa o'girib, bir kampir choy ichyapti.(S.Ahm.) 2. – Kimsan, axir, qo'rqib ketyapman, - deb qo'ydim.(X.T.) 3. – Zamonali? – dedi baland tovush bilan. Qattiq gapirilmasa ovoz yetib bormas edi. - Nima balo qilyapsanlar? (P.Q.) 4. Dehqoncharoq qilib yozildimi? Bu kishi sal tortinyaptilar. (Yo.U.) 5. Lekin hozir boshqa narsaga qoyil qolib turibman. (Yo.U.) 6. Tili bir, dini bir, urf-odatini bir odamlar bir-birlarining qonini nimani bahona qilib to'kadilar? (T.Malik) 7. Qayoqqa qarasang, kambag'al, bekorchi, nonga zor odamlarni ko'rasan. (O.) 8.Shunday bo'lsa ham, mening bilishimcha, jadidlar yangilikni mayl qiladigan odamlarni yaxshi ko'radilar. (Ch.) 9. Bola o'qisa, foydasi o'ziga, keyin otanasiga tegadi. (O.) 10. Mana ikki hafta o'tdi. Dushman g'urralangan boshini Moskvaning tosh ostonasiga hamon urmoqda. (O.) 11. Lekin ko'chada qatnov, qiy-chuv borgan sari kuchaymoqda. (O.) 12. Bugun ikki haftadirki, u jiyanlarini yoniga olib guvala dumalatdiradi. S.Ahm.)

59-mashq. Kelasi zamon fe'llarini aniqlab, ikki guruhga ajratib yozing.

1. Ajal yoqasida yotibdi, shunda xam kynglimni tinchitmoqchi, yig'laganimni ko'rib meni yupatmoqchi...(Yo.U.) 2. Boshqacha qilib aytganda, siz yosh olim o'tkazgan tajribalarga, umuman uning ilmiy ishiga shubha bildirmoqchisiz? (O.Yo.) 3. Ana xolos, nima kasb-kor qilmoqchisiz? (M.I.) 4. Oddiy haqiqatni kimga isbot etmoqchisan? (T.Malik) 5. Kim biladi, balki Mirhaydar otamni ham oyog'idan chalar bir kun...(O.) 6. Men sizni bir marta qimoya qilarmen, ikki marta himoya qilarmen, oxir-oqibatda himoya qilolmay qolishim mumkin. (S.Ahm.) 7. Azizjon hech qanday ilmiy asosga suyanmagan holda paxtachilikka yovvoyi pushtni kiritmoqchi. Yo.Usm.)

60-mashq. Kelasi zamon fe'llarini topib, turini aniqlang va «Kelasi zamon gumon fe'li», «Kelasi zamon maqsad fe'llari»ni ikki ustun shaklida yozib, shaxs-son qo'shimchalarining tagiga chizing.

1. Men Hirotda Sulton Husayn Boyqaro hazrat oliylarining amri bilan to'ppa-to'g'ri jang maydoniga keldim. Ulug' sulton o'z fuqarolarini baxtiyor va badavlat qilmoqchilar, adolat yo'li bilan mamlakatni gullatib-yashnatmoqchilar; yordamga muhtoj bo'lgan har bir kimsaga ko'maklashmoqchilar. (L.Bat.) 2. Meni kutgil va men qaytarman O'limlarni qoldirib dog'da. (H.O.) 3. Faqat agar unasang, Yana bir shart qo'yardim. (H.O.) 4. Lekin davrni, ertagi kunni hisobga olmay ishlash mumkin emas. Buning uchun nimanidir bukish, nimanidir hatto sindirish kerak, kimgadir qattiq gapirib, kimnidir iylab yo'lga solish kerak, hatto ba'zi birovni ishdan chetlatishga to'g'ri keladi. Bu ishlar hammasi xamirdan qil sug'urgan

singari yengilgina bo'lmaydi. Bilim, kuch, iroda, ishonch, odamiylik kerak, texnikani o'quv bilan ishlata biladigan odamlar kerak. Bular barii vaqt talab qiladi. Vaqt esa har vaqt bizda ziq. (Shuhrat.)

Uyga vazifa: Gaplar tarkibidagi fe'llarni to'liq tahlil qiling.

1. Ana shu qishloqlardan bittasi Yorboshi deb atalar ekan. (G.G.) 2. Gapiraver, bu yerda begona yo'q. (S.Ahm.) 3. U nima to'g'rida gap boshlasa, oxirini shu yer islohotiga bog'laydi, Saidiy uchun qancha savollar chiqaradi. (A.K.Q) 4. O'ylaymanki, shu yilning kuzidayoq Oltinsoyning o'ng tomonidagi yerlarini o'zlashtiramiz. (Sh.R.) 5. – Kechikdingiz, Zaynab endi qayda! – Komila qo'li bilan uzoqlarga ishorat etdi. (O.) 6. - U vaqt balki g'ami, hasrati ozayar, nima deysiz? (O.) 7. Hojimurod qalt-qalt titrar, qo'ynidagi bedanalar pitirlardi. (S.Ahm.) 8. Soy jimjit, kimsasiz, faqat u yer-bu yerda o'tlab yurgan mollarning qorasi ko'zga chalinadi, olisroqda, to'g'onda baqalar qurillaydi. (O.Yo.) 9. Toshkent osmonida qoramtir bulutlar shitob bilan suzib, bir damda havo burqib, chaqmoq yaltiradi. (Mirm.) 10. Ikki tom bo'y pastda Sho'xsoy shovillaydi. (A.Q.) 11. Boy xavotirsirab kirib borsa, ma'mur ochiq yuz bilan kutib olib: «Bir maslahatli ish chiqib qoldi!» dedi. (Sh.)

Mavzu: Fe'llarni vazifadosh shakllari mavzusiga doir 61-65-mashqlarni bajarish.

61- mashq. Quyidagi savollarga og'zaki javob tayyorlang, tushuntirib bering.

1. Ravishdosh qo'shimchalari -b, -ib, -a, -y bir-biridan ma'no jihatdan qanday farqlanadi? 1. 375-376-b.
2. Harakat nomining qaysi belgilari ot so'z tukumiga o'xshaydi? 3.352-b,
3. Sifatdoshning qaysi belgilari fe'lga o'xshaydi?
4. Ravishdoshning qaysi belgilari ravishga o'xshaydi? 3. 357-b.
5. Fe'l shakllarining qaysi biri otlashadi, tushuntiring.
3. 354-b.

62-masliq. Quyidagi savollargajavob yozing.

1. Ravishdosh, sifatdosh, harakat nomlari yasovohi qo'shimchalarni yozing.
2. Ravishdosh, sifatdosh, harakat nomlari qavsi gap bo'laklari bo'lib kela oladi?
3. Fe'l shakllari yasovchi qo'shimchalarning qaysilari zamon ma'nolarini anglatadi?
4. Ravishdoshning tuslanish, tuslanmasligini misollar bilan asoslang. 3, 357-360-b.

63-mashq. Sifatdosh, ravishdosh, harakat nomlarini aniqlang, ularning gapdagi vazifasini aniqlang.

1. O'n uchga kirgan yoshgina popukday qiz edi. (O). 2. Gulning birinchi g'unchasi kuttirib ochiladi. (S.Ahmad). 3. Yaxshi odamning boqishlari ham doim go'zal bo'ladi. 4. Yaxshilarning yoshi bo'lur behisob, Asrdan asrga o'tadi bedog'. 5. Men uchun har bir so'z bir she'r tuyular, Men uchun g'azaldir har bitta hijo, Ohangi she'r bo'lib qalbga quyilar. Bu qutlug' til bilari so'zlangan dunyo. 6. So'zni yozuvda bir yo'ldan ikkinchi yo'lga ko'chirib bordik. 8. Ko'z ochib yumguncha, qoramtir osmon mavj urib turgan qor dengizga aylandi. (P). 9. Rejali ish buzilmas. (Maqol). 10. Shoxini yerga ekan majnuntollar va onda-sonda teraklar ko'rinadi. (Yo.Sh). 11. Ko'p o'qigan ko'p bilan. (Maqol). 12. Gimnastika, yugurish, suvda suzish kabi mashg'ulotlar; sabzavot, poliz, maydonlarida ekin ekish, chopish, sug'orish kabi jismoniy mehnat kishining chiniqishiga yordam beradi

64-mashq. Berilgan so'zlarni fe'l shakllari bo'yicha guruhlang.

Haydash, idish, irmoq, to'qimoq, qatnov, ikkov, qo'shuv, o'tov, to'quv, tong otgach, ertalab, saharlab, sarg'ayib, o'tlab, ko'rishayotgan, sayrashmoq, paxmoq, qiziqqan, chiqquncha, olgani, qoqila-qoqila, shildirab, charaqlab, yaxshilab, misqollab, egov, to'qnashuv, bilish, o'qish, qurish, oqish, qizg'ish.

1. Ravishdosh:
2. Sifatdosh:
3. Harakat nomi:
4. Fe'l shakllari emas:

Bilib qo'ying. Hovrgi o'zbek tilida so'z turkumlari o'n ikkita: Ot, sifat, son, ulmosh,fe'l, ravish, ko'makchi, bog'lovchi, yuklama, modal so'zlar, taqlid so'zlar, undovso'zlar.

65-mashq. Gaplardagi ravishdoshlarni aniqlab, namunadagidek to'liq ta'rif berib yozing.

N a m u n a : kelib - ib yordamida yasalgan, holat ravishdoshi, tuslanadigan ravishdosh, bo'lishli.

1. Biroq samolyotlar balodor yuklarini aniq "tartib" ham "vazn" bilan ag'darib, yangi yuk uchun balandlashib jo'narkan, nogahon qandaydir qizil yulduzli samolyotlar o'qday uchib keldi. (O.) 2. Necha kundun beri qidirib yurib, Roziyani endi topgan paytida nahotki birpasgina qarab turmay ketib qolsa? (P.Q.) 3. Kun chiqish yoqni mo'ljallab ketyapman-ku, yana nima? – dedi Asqar hansirab va boshidan kaskasini olib yerga to'ntardi. (O.) 4. Tong xo'rozi qichqira

boshlagandan keyin mehmon qo'zg'aldi. (G'.G'.) 5. Asfalt tugab, traktor g'ildiraklari o'yib yuborgan yo'l boshlangach, mashina bir-ikki silkinib, toxtadi. (T.Malik) 6. Tiz cho'kib yashaguncha, tik turib o'lgan yaxshiroq. (H.H.)

Uyga vazifa: Gaplar tarkibidagi sifatdoshlarni topib, namunadagidek to'liq tahlil qilib yozing.

N a m u n a : o'qigan - -gan yordamida yasalgan, o'tgan zamon sifatdoshi, bo'lishli, otlashmagan.

1. Kim biladi, Sidiqjon bilan o'tkazgan yigitlik yillarini eslayotibdimi, yo'qotgan aziz og'aynisi uchun ichidan yig'layotibdimi. (S.Ahm.) 2. Tayyor, tasdiqlangan loyiha turganda, hali tajribadan o'tmagan, "chillaki" loyihani kim nazarga ilardi deysan. (J.Abd.) 3. Kim bilan olishayotganini, oqibati nima bolishini biladi. (T.Malik) 4. Orada bir chora sig'adigan zarang kosalar aylanib yuradi. (G'.G'.) 5. Uch yoshga kirganda, bulutga sakraydigan, tuyog'idan o't chaqnaydigan ot bo'ldi. (S.Ahm.) 6. Umarali dam kulardi, dam xafa bo'lardi. (O.) 7. Oyoqlari jonsiz, uvushgan, sovuq nam havo suyaklarini ninalardi. (O.) 8. Kim bo'lsa hasadchi, yuragi qaro, Ko'rmas yaxshilarga yaxshilik ravo. (M.Bedil) 9. Kuz xunukmi, chiroylimi, baribir marra oldin bitirganniki. (O.) 10. Bilaman, bilganim bilan qandoq qilaman, - dedi nochor bir ohangda Xolmatjon. (S.Ahm.) 11. ...yuziga ro'molini tushirib piq-piq yig'layotgan ayolning yoniga o'tgan ham ediki, eshik ochilib, Chavandoz ko'rindi. (O.Yo.) 12. - Zinapoyalar bo'ladi, juda istagan odam o'shalardan yurib, suv bo'yigacha tushaveradi. (P.Q.)

Mavzu: Ravish-so'z turkumi mavzusiga doir 66-70-mashqlarni bajarish.

Esda tutnig. Ravish biror so'z bilan bog'lanib, birikma hosil qilganda, o'z shiaklini o'zgarilrmaydi, hech qanday so'z o'zgartiruvchi qo'shimcha olmaydi.

66-mashq. Savollarga javob qiling, qisqacha konspektlashtiring.

1. Qaysi so'z turkumlari o'zidan yasaladi?
2. Ravishlar qaysi so'z turkumlariga bog'lanadi?
3. Ravish qanday morfologik belgilarga ega? 1, 528-529-b.
4. Ravish qaysi yasovchi qo'shimchalar bilan hosil qilinadi? 144-145-b.
5. Ravishlarning tuzilishiga ko'ra turlari. 4,144-145-b.
6. So'z qo'shish bilan ravish yasalishi. 1,533-535-b.
7. Boshqa turkumning ravishga ko'chishi. 1,536-537-b.
8. Ravishlarning ma'no va grammatik turlari qaysilar?4,142-144-b.
9. Ravish darajatasi qanday hosil qilinadi? 1, 540-b.

67-mashq. 1. Berilgan so'zlardan ravish yasang, qo'shimchalar ostiga chizing.

1. O'zbek, siz, ko'p, o'zi, do'st, orsiz, uzun, oy, mag'nir, shunaqasi, chinakam, qanaqa, bitta, bo'g'in, tonna, egat, oy, mag'rur, itoat, qism, javob, ruh, tasodif, hali, yulduz, uyalgan, butun, ost-ust, och-to'q, yoz-qish. 2. Quyidagi ravish yasovchi qo'shimchalar bilan ravish yasang: -ona, -larcha, -lab, -an, -n, (-in), -incha, -lig'icha, -lay, (-layin). 3. Quyida berilgan so'zlar yordamida sintaktik usul bilan ravish yasang:
har...	shu...
hech...	o'sha...
bir...	bu...
4. Qisqa takror yoki yarim takrorlar bilan bir necha ravish yasang:

68-mashq. Berilgan so'zlarning qaysi turkumga kirishini aniqlang.

O'zidan-o'zi, boy-davlat, nomma-nom, issiq-sovuq, ayqash-uyqash, yaqinda, to'xtovsiz, uzoq-yaqin, bu yoqqa, lim-lim, uyalgannamo, sersut, birin-ketin, zig'ircha, uncha-muncha, lo'ppi-lo'ppi, og'ir-oyoq, kechqurun, serzavq, hazilnamo, butunlay. Qo'li ochiq, pishiq, shu erda, har kuni, uzun, lo'nda, tosh ko'ng'il, hyech mahal, bir boshdan, badjahl, uncha-muncha, besaranjom, oysimon, darnba-datn, qator-qator, olimnamo, galma-gal, uzundan-uzoq, qisqa, maqtanchoq, bekordan-bekorga, to'g'riga, chindan, yopishqoq, sezgir, o'shanda, shoshmasdan, tepa.

69-mashq. Ravishlarni aniqlang, turini vozing.

1. Sizni O'zbekiston Konstitutsiyasi kuniga bag'ishlab o'tkaziladigan guruhimiz shodiyonasiga lutfan taklif etamiz. 2. Mardona ishladik, zafarlar quchdik. 3. Bitta ham kulmadi. 4. Bir shingil hazil eshiting. 5. Dehqon-fermer shu yili 35 ming pud g'alla, 76 tonna go'sht yetishtirdi. 6. Qancha-qancha uylar suv toshqindan zarar ko'rgan edi. 7. Shu payt hovli tomondan kimningdir tovushi caiiitildi. (A.Qah). 8. Oddiygina shunday tanishdik-da, suhbatlasha ketdik. (Liyg'un). 9. Endi siz qachon hisob berasiz? (A.Q.). 10. O'zgina tuproqni til uchi bilan yalab,ko'rdi-da, tupurdi. (O). 11. Azamat ikkinchi sinfdan boshlab hamisha yonida - jaji hisob mashinasi olib yuradi. 12. Matematik misollar va masalaia javobini juda tez va to'g'ri chiqaradi. 13. Dastlab Azamat javob berdi. 14. Mardlarcha kurashmoq mardlaming ishi. (S.A.). 15. Ro'paramdan behosdaii Nargiza chiqdi. 16. Hayiqdi. Yuragi duk-duk ura boshladi. 17. Yosh Ulug'bek odatdagidan ko'ra ertaroq o'ringa kirib yotgani uchun anchagacha uxlay olmadi 18. Qo'linga olgan chog'im, to'ri chiz, deb turasan. Atrofda egrilik ko'p. Ser, qayerdan bilasan?

Berilgan gapdan ravishlar sonini aniqlang.

1. Bahorda va qishda yog'ingarchilik ko'p bo'lsa, yoz va kuzda hosil mo'l bo'ladi.
A.4ta;V.6ta; S. 2 ta; D.3ta; E. Ravish berilmagan;
2. Ravishi bo'lmagan gapni belgilang.
- A. O'zicha muhokama qilib ko'rsin (Uyg'un) V. Ta'limning birinchi kunidanoq o'quvchilarni harflab emas, bo'g'inlab o'qishga o'rgatish kerak. S. Shu yerda Go'ro'g'li degan chiqibdi (F.Yo'). D. Mumtoz ashulalardan bir shingil eshitgilari kelibdi. E. Barcha javoblarda ravish bor.

3. Qaysi gapda ravishga doir so'z ko'p berilgan?
A. So'rab ko'ring avval siz, men hozircha panada tura-turay. (U).

- V. Bugun sening tug'ilgan kuning. Bugun uying to'ladi gulga (H.O.).
 S. Karomatxon yugurganicha ichkari kirib ketdi (A.Q.).
 D. Hali u yerdan, hali bu yerdan gulduros chapaklar eshitildi.
 E. Poyezd meni sershovqin stantsiyaga tashlab, Yana qichqirganicha oldinga intildi. (S.Ahmad).

4. Qaysi javobda holat ravishi ishtirok etgan?

A. Vodiylarni yayov kezganda, bir ajib his bor edi menda (H.O.).

V. Mirhaydar otaning yaxshiligini, foydasini ko'p eshitganmiz. (O).

S. G'ulomjon orqadan qarab qoldi, ammo qiz uzoqqa ketmadi (M.Ism.). D. Paxta dalalarida mehnatni, musobaqani qizitish pallasi-hozir.

(0)

5. Miqdor-daraja ravishini belgilang.

A. Astoydil, ancha, yuqoridan.

V. Hozir, oldin, hiyla.

S. Bir oz, saljuda.

D. Ochiqdan-ochiq, yuzma-yuz, zo'rg'a.

E. Indin, mo'l, unda-bunda.

70-mashq. Berilgan ravishlarni qaysi so'z turkumlaridan yasalganligini aniqlang va jadvalga joylashtiring.

Zo'rg'a, hali, yayov, birdaniga, tasodifan, ertalab, qo'qqisdan, qasddan, bukri, mardona, qahramonlarcha, mutlaqo, bahorda, ko'p, ochiqchasiga, ko'plab, rasman, javoban, makkorona, oldin, tasodifan, mardlarcha, qayta, ostin-ustin, bafurja, andijonchasiga, ataylab, bag'oyat, arang, hali zamon, so'ngra, halitdan.

Olmosh	Son	Sifat	Ravish	Taqlid so'z	Tub ravish

Uyga vazifa: Yasovchi qo'shimchalar vordamida yasalgan ravishlarni topib, qaysi turkumdan yasalganini aniqlang.

N a m u n a : otalarcha – ot turkumidan yasalgan.

1. Demak, shohga ma'qullari durust aqcha olganlar, qolganlari kamroq yoki butunlay olmaganlar. (T.Malik) 2. Ularning nima deyayotganlarini bilayotgandek, gunohkorlarcha bosh egib ko'zlarini yerdan uzmay turaverardi. (S.Ahm.) 3. Men qaytara olmadim, - dedi Abror va kinoyaomuz jilmaydi. (P.Q.) 4. Lekin bugun Rahmonov ochiq gapirgani durust bo'ldi, men ham ochiqchasiga olishdim. (P.Q.) 5. Sen ham yigitchasiga gapirgin-da, axir! (P.Q.) 6. Bunaqa layoqatsiz odamlar talantlarni tabiatan yomon ko'radilar. (P.Q.) 7. Tohir Robiya bilan faqat yashiriqcha uchrashar edi. (P.Q.) 8. SHu ikki kecha-kunduzda uning o'ylamagan o'yi, xayolan kirmagan ko'chasi qolmadi...(O.Yo.) 9. Hozir ham bir burchakka tikilib, "Majma'ul faroyib" degan qasidasini yodaki ayta boshladi. (P.Q.)

Mavzu:Yordamchi so'z turkumlariga doir 71-76-mashqlarni bajarish. Alohida olingan so'zlar turkumi yuzasidan 77-80-mashqlarni bajarish.

77-mashq. Savollarga javob toping, qisqacha konspektlashtiring.

1. Mustaqil so'zlar yordamchi so'zlardan nimasi bilan farq qiladi? 3,248.
 2. Yordamchi so'z turkumlari mustaqil so'zlardan qanday farqlanadi? 3,249.
 3. Sof ko'makchilar qaysilar, ular qaysi so'z turkumlaridah o'sib chiqqan? 3,375..
 4. Ot, ravish, ravishdosh, sifatdoshdan o'sib chiqqan ko'makchi vazifasida qo'llanadigan so'zlar qaysi so'z o'zgartuvchi qo'shimchalarni oladi? 6,184; 3, 379.
 5. Bog'lovchilar tilshunoslikning qaysi bo'limida qo'llanadi?
 6. Teng va ergashtiruvchi bog'lovchilar vazifalari jihatdan qanday ish bajaradi? 3,382-387-b.
 7. Kuchaytiruv, ta'kid, ayiruv, chegaralov yuklanialariga misollar keltiring.

78-mashq. So'zlarni turkumlarga guruhlang.

Hatto, axir, evoh, go'yo, orqa, kabi, balki, -oq, uchun, boshqa, tomon, bilan, ham, yoki, bir-bir, agar, ora, chunki, liolbuki, qarab, liattoki, oh, fu, tiss, qadar, garchi, faqat, deb, shuning uchun, ost, ich, yarasha, basharti, huddi, albatta, chog'li, shubhasiz, sari, old, bilan, shunday qilib, bo'yi, dovur, muvofiq, tepa, hamda, va, ham, ohho, g'ir-g'ir, ekan, beri, bo'lak, qiy-chuv, hamda.

Bog'lovchi	Ko'makchi	Yuklama	Boshqa so'zlar

79-mashq. O'qing. Ko'makchilarni topib, yoniga ma'nosini yozing, so'ngra ko'makchilar.o'zi bog'langan so'z bilan qaysi gap bo'ladi vazifasida kelganini belgilang.

1. Olimjon Farg'onadagi ukasi bilan tehsfon orqali gaplashdi. 2. O'ktam gulzor yoniga darrov joy hozirladi. 3. Bu mavzu ustida odamlar bir-birlari bilan qiyiqib muzokaralar olib bordilar. 4. Anvar yuzidagi kulgini yashirish uchun chetga qaradi. 5. Muhayyo bu bolaga havas bilan qaradi. 6. Ismat bobo hassasi bilan eshikni ochib kirib keldi. 7. Tinchgina, beg'am yashash uchun tug'ilmaganman. 8. Bahorga qadar sabr qilishga to'g'n keladi. 9. Gulnor ota-onasi siqig'i ostida boya turmushga chiqishga ko'nikkandir. 10. Begoyim yer ostida ilon qimirlasa biladigan quv xotin. 11. Ikki yarim yil avval mehribon ota uni shaharga uzatadi. (O).

80-mashq. Bog'lovchilarni topib, turini beigilang.

1. Ikki do'st qo'llarini boshlari ostiga yostiq qo'yib, qum ustida chalqancha yotishar, go'yo shu holatlari bilan rohat qilmoqda edilar. (J.Abd.). 2. Asrlar bo'yi suv chiqarish uchun kurashlar boradi-yu, lekin bn kurash qolib ketaveradi. (J.Abd.). 3. Vazira bilan singlisi bir guruhda o'qiydi. 4. Vazira singlisi bilan bir guruhda o'qiydi. 5. Biz hatto yakshanba kunlari harn dars tayyorlaymiz. 6. Gar shu eshitganim bo'lmasa ro'yo... 7. Qamishlar orasida goh boshi ko'rinar, goh suvga sho'ng'igandek yo'q bo'lib ketardi. (S.Ahniad). 5. Shunday ham siyosiyjumboqlar lavqulodda ko'p. 9. Ba'zilar buni bilib qiladi., ba'ziliiri esa bilmaydi. 10. Hayot go'zal, hayot maroqli, shuning uchun erka ko'ngil shod. (U). 11. Aniq, toj garchi yoqut zardir, xaloyiq boshiga bitgan balodir. (U).

Mavzu: Alohida olingan so'zlar turkumiga doir mashqlar bajarish.

UNDOV VA TAQLID SO'ZLAR

Mashq. Berilgan taqlid so'zlar bilan s(i'z birikniasi yoki gap hosil qilir.g. Ularni tovushga taqlid, holatga taqlid guruhlargii ajratib vozing.

Shildir-shildir, qirs, biyov-biyov, Pirr, ku-ku, chirs, yilt, chirt, chil-chil, dikir-dikir, milt-mill., girch-giirch, chug'ur-chug'ur, shalop, guv-guv, g'iz-g'iz, jiring-jiring, jarang-jurung, tarr, dik-dik, piq-piq, bilq-bilq, vishsh, tirq, qurs, big'-big'jaz-biz, gurs, kurt-kurt, mo'lt, qirs, pirt, tars, chirq, to'q-to'q, paq-puq.

Uyga vazifa: Savollarga javob tayyorlang, qisqacha konspektlashtiring.

1. Tovushga taqlidiy so'zlar, shu'la, harakat, holatga taqlid so'zlar qanday hosil qilinadi? 3,394-395-b.
2. Taqlidiy so'zlar tuzilish jihatdan qanday turlarga bo'linadi? 3,395-b.
3. Taqlid so'zlardan qaysi so'z turkumlari yasalishi mumkin? 3,395-396-b.
4. Taqlid so'zlar nima uchun mustaqil so'z turkumlariga kirmaydi?
5. Taqlid so'zlar gapda qanday sintaktik vazifa bajaradi? 3, 396-b.
6. Undov so'zlar mustaqil so'zlardan qanday farqlanadi? 3, 391-b.
7. His-hayajon undovlarning nutqda qanday ahamiyati bor? 3,392-393-b.
7. Buyruq-xitob undovlari qanday ma'nolar ifodalaydi? 3,393-394-b.

Mashq. Testlarning javobini toping.

1. Rag'batlantirish ma'nosini bildirgan undovni belgilang.
A. Xormang ota! -Barakallo, og'g'lim.
V. Ey Po'lat-dedi Bahor kulgi aralash, - uyimizda shunday jang bo'ldiki...
S Oh, oyijonim, oyim xursandchilikdan xabaringiz bormi, D.- He tovba. Kimsan Mirxodi eding (A Muhiddin). E. Bu yerning qayeri kam Qrimdan.
2. Qaysi gapda taqlid so'z berilgan.
A. Kechagina chirsillab turgan qahraton qish birdan bo'shshadi.
B. Bir juft musicha pir etib qayoqdandir uchib keldi.
S. Yilt etib kunning ko'zi ko'rindi.
D. Tashqarida shir-shir yomg'ir yog'ar edi.
E. Momaqaldiroqnmng gumbir- gumbiridan uyg'onib ketdim.
3. Qaysi hukm to'g'ri? A. Undovlar kelishik, egalik, ko'plik qo'shimchalari bilan qo'llanadi.
B. Unodovlar gapdagi bo'laklar bilan aloqaga kirishadi.
V. Undovlar gap bo'lagi bo'lib keladi.
S. Undovlar so'zyasovchilar bilan yasaladi.
D. Undovlar ohangjihatidan rang-barang.
4. Ajablanish, taajjub hayratlanish ma'nolari ifodalangan undovli gapni belgilang. A. Iyi, nima uchun? Qarg'a- qarg'aning ko'zini cho'qiydimi?. V. Hay- hay, ko'pchilikdan yuz o'girmang.